

BULLETIN

Neuengamme

Onder auspiciën van de Stichting Vriendenkring Neuengamme

Maart 2018

INHOUDSOPGAVE

Van de voorzitter	3
Verslag Tocht van Hoop en Vrees Amersfoort	4
Verslag reis 2017	6
Film interview Cor Bos	9
Lambert ten Oever	10
“Zweden? Daar ben ik al geweest hoor”	16
Portret Anne Oud	22
Oproepen	26
Herdenking Sandbostel	28
Post uit Neuengamme	31
Verslag Han Lokker	33
Agenda	42

COLOFON

Het Neuengamme Bulletin is een uitgave van
STICHTING VRIENDENKRING NEUENGAMME

Ere-voorzitter(s):
Joop van Vonderen †
Afko Schoonbeek

Voorzitter:
Martine Letterie
Het Jebbink 55
7251 BK Vorden
0575-552458
info@martineletterie.nl

Secretaris en archiefbeheer:
Gerrit Assies
Braambergerhout 42
3845 HH Harderwijk
034-1881985
secretariaat@vriendenkringneuengamme.nl

Penningmeester:
Renzo de Muijnck
Poolsterstraat 19
4356 BV Oostkapelle
0118-581663
penningmeester@vriendenkringneuengamme.nl

Bankrekening: IBAN: NL98 RBRB 0850 0887 12
t.n.v. Stichting Vriendenkring Neuengamme

Algemene bestuursleden:
Arend Hulshof
Shie On Bavelaar
Erik Dijkstra

Contactpersoon nabestaanden:
Edwin Vrielink
Bunshaftlijn 11
2782 AS Zoetermeer
06-14305306
edwin_vrielink@hotmail.com

Redactie bulletin:
Erik Dijkstra bulletin@vriendenkringneuengamme.nl

Eindredactie en correctie bulletin:
Jan en Grietje Assies

Foto's en afbeeldingen in dit nummer:
Gedenkstätte KZ-Neuengamme, Gedenkstätte Lager Sandbostel

Website:
www.vriendenkringneuengamme.nl

Vormgeving en druk
Verloop drukkerij
www.verloop.nl

Omslag:
Het terrein van Gedenkstätte Sandbostel.
Foto: Erik Dijkstra

VAN DE VOORZITTER

Lieve vrienden en vriendinnen,

Vorig jaar gingen we voor het eerst in het najaar op reis naar Neuengamme. Het was koud, maar indrukwekkend. Verderop in het bulletin leest u meer over onze ervaringen. Helaas lukte deze keer het niet om studenten geschiedenis mee te nemen. Gelukkig gaat dat komende reis wel gebeuren: de subsidieaanvraag is gehonoreerd in het kader van het Jaar van het Verzet. Zet u de data voor deze reis alvast in uw agenda:

1 t/ m 4 november 2018.

Afgelopen november reisde Wim Aloserij met ons mee, samen met Frank Krake, die een boek over hem schrijft. Dat is inmiddels af en ligt op dit moment bij de drukker. *De laatste getuige* wordt begin april gepresenteerd. Het aantal plaatsen is beperkt, dus helaas kunnen niet al onze vrienden aanwezig zijn. Gelukkig geven Aloserij en Krake samen een aantal lezingen in den lande. Zodra de data bekend zijn, zullen we die op onze website plaatsen. We hopen dat u allemaal een van deze lezingen zult bezoeken. Omdat ik het manuscript al mocht lezen, kan ik u vast vertellen dat het een zeer indrukwekkend boek is geworden.

Hopelijk zien we elkaar op de komende contactdag **26 mei** te Nunspeet. Het programma is veelbelovend: Wim Aloserij zal geïnterviewd worden over *De laatste getuige*, Regina Grüter zal een lezing geven over haar boek *Kwesties van leven en dood* over de rol van het Nederlandse Rode Kruis in de Tweede Wereldoorlog. Ewout Kieft, wiens grootvader om het leven kwam in Sandbostel, zal spreken over zijn boek *Het verboden boek* en ons bestuurslid Erik Dijkstra zal vertellen over zijn onderzoek naar het vergeten strafkamp Yde. De muziek zal wederom verzorgd worden door Eva - Nicole Leroux en Hidde Smedinga.

Maar eerst wens ik u een waardige herdenking op 4 mei aanstaande.

Martine Letterie

De Tocht van Vrees en Hoop

Jan de Muijnck

Op woensdag 11 oktober 2017 organiseerde Nationaal Kamp Amersfoort de 'Tocht van Vrees en Hoop', ter nagedachtenis aan de ruim 1400 gevangenen die 73 jaar eerder op woensdag 11 oktober 1944 om 18.00 uur vertrokken van Kamp Amersfoort om getransporteerd te worden naar het concentratiekamp Neuengamme in Duitsland. Het waren er maar weinig van deze grote groep gevangenen die het kamp zouden overleven.

Een van de gevangenen in deze groep was mijn vader Bram de Muijnck. Hij was op 31 juli 1944 het kamp Amersfoort binnengebracht en hij ging ook met deze grote groep gevangenen op transport naar Neuengamme. Op 26 december 1944 overleed hij in een ziekenbarak van het concentratiekamp. Om een indruk te krijgen van de route van 'Vrees en Hoop', die de gevangenen van Kamp Amersfoort naar het station hadden gelopen had ik samen met mijn vrouw Theuny de route al een keer gelopen. Nu werd op dezelfde dag en uur precies 73 jaar later door Kamp Amersfoort de stille tocht georganiseerd. Samen met mijn zoon Renzo en zijn dochter Thaliza en met ruim driehonderd andere nabestaanden en belangstellenden heb ik de route gelopen die mijn vader 73 jaar eerder ook gelopen heeft.

Van de groep gevangenen die op die dag naar het station liepen is een foto gemaakt van het moment dat zij het Vondelplein in Amersfoort passeerden. Op die foto is ook mijn vader te zien. Het is de kleine man met pet in de tweede rij achter de soldaten (zie pijl). In oktober 2012 was deze foto te zien op de contactdag van de Stichting Vriendenkring Neuengamme. Onze schoondochter Alice zag deze foto en zei: "Die kleine man met pet, op de tweede rij, kan je vader wel eens zijn."

Ik was anderhalf jaar oud toen mijn vader gearresteerd werd en had geen beeld voor ogen hoe mijn vader er toen uitzag. Met de reactie van Alice op die foto wilde ik de zekerheid krijgen of die persoon mijn vader werkelijk was. De foto heb ik opgevraagd bij archief Eemland en aan

oud collega's en vrienden van mijn vader laten zien. Zij herkenden mijn vader direct en zeiden: "Die kleine man met pet, dat is je vader Bram de Muijnck."

Nu de 'Tocht van Vrees en Hoop' werd gelopen, wilde ik ook graag in deze tocht meelopen. Deze tocht heeft een bijzondere indruk op mij achtergelaten. Op het moment dat ik het Vondelplein passeerde, met in mijn hand de foto waarop mijn vader staat, gaf mij dit wel diepe emotionele gevoelens. Sinds 11 oktober 1944 is in de omgeving weinig veranderd en zag ik daar de omgeving zoals mijn vader dit ook heeft gezien.

Ik ben zeer dankbaar dat ik de stille tocht, samen met mijn zoon Renzo, kleindochter Thaliza en zo veel andere nabestaanden en belangstellenden, heb kunnen meelopen. Deze tocht heeft op mij een bijzondere indruk achtergelaten. Ik heb nu enigszins kunnen ervaren wat ook mijn vader met zijn 1400 medegevangenen heeft

ervaren, toen zij ook diezelfde route liepen.

Het is een zeer bijzondere en indrukwekkende 'Tocht van Vrees en Hoop' geworden, die zeker herhaald mag worden om niet te vergeten wat er toen met de gevangenen van Kamp Amersfoort gebeurd is.

In het Nederlands Dagblad van woensdag 11 oktober 2017 staat een artikel van Reinier Zoutendijk: "Die man daar op de foto is je vader, zeiden ze", waarin ook de foto met mijn vader op het Vondelplein. Op dit artikel reageerde Rikkert Zuiderveld in het Nederlands Dagblad van zaterdag 14 oktober 2017, met het volgende gedicht:

Vader

(voor Jan de Muijnck)

Ik heb mijn eigen vader nooit gekend,
hij is in vierenvestig meegenomen.
In Neuengamme is hij omgekomen
en zoekgeraakt: geen graf, geen monument.
Een foto heb ik. Geen herinneringen.
Een groepje mannen, niemand spreekt een woord.

Vandaag loop ik de tocht door Amersfoort,
dezelfde weg die deze vaders gingen.
Een stukje van mijzelf wordt uitvergroot,
alsof een oude foto en de dood
gevangen lijken in eenzelfde kader.

'Die man daar, met die pet, dat is je vader.'
Nu loop ik met hem op, als reisgenoot
en kom ik hem met elke voetstap nader.

Verslag reis Neuengamme

24 tot 27 november 2017

Raymond Leffelaar

Even voorstellen, mijn naam is Raymond Leffelaar. Ik ben sinds drie jaar de partner van Shie On Bavelaar. Toen wij net samen waren kwamen al snel een gedrevenheid en passie samen die je zeker in deze tijd eigenlijk niet veel meer tegenkomt. De gedrevenheid van Shie On, omdat haar vader Bertus Bavelaar in 1944-1945 in Neuengamme verbleef. En mijn passie, omdat ik al jaren geïnteresseerd ben in de Tweede Wereldoorlog en specifiek West-Europa. Mensen vragen mij vaak wat mijn reden is dat ik al vanaf mijn jeugd deze interesse heb. Eerlijk gezegd vind ik dat een moeilijke vraag. Het meest voor de hand liggend is natuurlijk het feit dat je niet wil dat zo een afschuwelijke tijd zich herhaalt. En ja, de invloed van mijn vader heeft hier ook zeker in meegespeeld. Mijn primaire vraag is, hoe heeft dit allemaal kunnen gebeuren en welke gedachten moeten de mensen gehad hebben om tot zekere acties en reacties over te gaan. Naast de miljoenen slachtoffers die de oorlog met zich mee heeft gebracht, de pijn van de overlevenden na de oorlog en niet te vergeten de familie en vrienden van slachtoffers.

Vrijdag 24 november 2017

We waren vroeg aanwezig bij het station in Amersfoort waar de start van de reis plaats vond. De bus kwam uit Nieuwleusen, waar al

enige passagiers waren ingestapt. Na een kleine vertraging kon de reis beginnen. De eerste bestemming was Putten. In een van de twee kerken, de 'oude kerk' waar de mannen werden vastgehouden, werd ons de tragedie van Putten verteld door bestuurslid Pieter Dekker van de stichting Oktober 1944. Het boek 'Van naam tot nummer' geeft het hele verhaal weer. Tijdens de uitleg weer een moment dat ik denk, wat heeft zich hier toch afgespeeld? De vrouwen en kinderen uit de andere kerk, die 's avonds wat eten mochten brengen bij de mannen en velen die de mannen de dag erna niet meer terug zien. Daarna een kort bezoek aan het museum en het monument met het alom bekende beeld, het vrouwtje van Putten, van de Haarlemse kunstenaar Mari Andriessen. Terug in de bus merkte ik dat iedereen onder de indruk was. Zeer begrijpelijk! Via de afdeling 'zorg en welzijn' tijd voor een kopje koffie en een stroopwafel. De meeste reizigers waren hier erg aan toe. Arend Hulshof vertelde over zijn boek 'Rijpstra's ondergang' en las enkele passages voor. Via Groningen, waar de laatste reisgenoten instapten, kwamen we in de namiddag aan in Hamburg, in het Panorama Inn Hotel. Even opfrissen, een drankje bij Einstein en vervolgens een goed georganiseerd diner aan de overkant van het hotel bij het andere Panorama hotel.

Zaterdag 25 november 2017

Vroeg opgestaan om er in ieder geval voor te zorgen dat we niet als laatste aan de ontbijttafel aan zouden schuiven! En toch waren velen ons al voor. Mijn ervaring van de vorige twee jaren was dat ik goed moest ontbijten. Er zou een lange dag volgen, met veel emotionele momenten. Na het ontbijt reden we met de bus richting Neuengamme.

Martin Reiter gaf een indrukwekkende rondleiding door het museum van Neuengamme. Elk jaar komen nieuwe situaties aan het licht. Het lijkt wel alsof er steeds meer puzzelstukjes op zijn plek vallen! Na een stevige, goed verzorgde lunch weer op weg met de bus naar Hamburg, de Sint Nikolaikerk. Ook een kort bezoek aan het buitenkamp Spaldingstrasse. Arend Hulshof vertelde mij later dat hij zelf ook in de jeugdhoeve heeft gelogd voor het schrijven van zijn boek. Voor hem een moeilijke nacht als achterkleinkind en niet echt voor herhaling vatbaar.

In de middag, rond vijf uur, kreeg iedereen van Martine de ruimte en gelegenheid om in eigen woorden zijn/haar verhaal te doen. Ik moet eerlijk zeggen dat dit mij het meest heeft geraakt

Martin Reiter gaf een indrukwekkende rondleiding door het museum van Neuengamme. Elk jaar komen nieuwe situaties aan het licht. Het lijkt wel alsof er steeds meer puzzelstukjes op zijn plek vallen!

gedurende deze reis. Met een perfecte ondersteuning van Martine, vertelden velen hun bijzondere verhalen. Er werd met veel respect en interesse geluisterd. Het leek alsof de sprekers zich op een bepaalde manier veilig voelden bij de lotgenoten.

Zondag 26 november 2017

Martin Reiter gaf tijdens de busrit in de omgeving van Neuengamme uitleg over hoe het in de oorlogsjaren geweest moest zijn voor de Duitse bevolking in het gebied. Duidelijk en meerdere malen gaf hij aan dat de mensen die hier toen woonden wel degelijk wisten wat zich hier had afgespeeld. Ook afzettingen uit die tijd waren

bij de bruggen nog steeds aanwezig. Weer zo'n moment van koude rillingen. Hoe is dit toch mogelijk geweest? Laten we eerlijk zijn, heeft de mens hier iets, maar dan ook iets van geleerd? 's Middags gaf Edwin Vrielink een lezing over het buitenkamp Husum. Zelf hadden wij gekozen om naar de afgravingen van de klei voor de stenen en de steenfabriek zelf te gaan. Een moment van respect voor de vader van Shie On. Aan het einde van de middag volgde een bezoek aan het "Haus des Gedenkens" en de kranslegging bij de Gedenkstätte. Als afsluiting een mooi eerbetoon bij de vele gedenktekens.

Maandag 27 november 2017

Na het wederom prima ontbijt, uitchecken en met de bus naar de massale begraafplaats Ohlsdorf. Hier vond de jaarlijkse kranslegging plaats. Een mooie foto met alle mensen die aan de reis hebben deelgenomen. Op dat moment was ik toch even blij dat er nog zo veel mensen zijn, die stilstaan en respect tonen voor wat er in deze afschuwelijke tijd heeft plaatsgevonden.

Tot slot wil ik mijn dank uit spreken naar alle mensen die deze reis elk jaar weer organiseren en klaar staan voor de vriendenkring.

Interview oud-gevangene Cor Bos

In het najaar van 2017 heeft Arend Hulshof een van de laatste nog levende oud-gevangene van Neuengamme geïnterviewd, Cor Bos. Van dit indrukwekkende gesprek zijn zes korte filmpjes gemaakt.

De uit Friesland afkomstige Cor Bos was tijdens de Tweede Wereldoorlog werkzaam als politieagent in Den Haag. Bos was ook werkzaam voor het verzet, hij fotografeerde heimelijk bunkers in Scheveningen. Via een tandarts werden de foto's naar Engeland gestuurd. Bos was al vier keer eerder aangehouden en vrijgelaten, maar op 16 september 1944 werd hij tegelijk met zestien anderen uit zijn groep gearresteerd en dezelfde nacht naar Kamp Amersfoort getransporteerd. Cor Bos zat in het grote transport van 11 oktober 1944 van Kamp Amersfoort naar Neuengamme. Hij kwam daarna in de buitenkampen Wedel en Meppen-Versen terecht. Na de ontruiming van Meppen-Versen kwam hij uiteindelijk in het krijgsgevangenenkamp Sandbostel terecht waar hij werd bevrijd.

De video's zijn te vinden op onze website onder het kopje 'media'. Aan de video's hebben meegewerkt:

Interview: Arend Hulshof
Camera en montage: Bas van Wersch
Productie en redactie: Martine Letterie
Muziek: Hidde Smedinga

Wij willen vanaf deze plaats de heer Bos hartelijk danken voor het delen van zijn herinneringen.

De boswachter uit Boschoord

Erik Dijkstra

Fedde Pruiksma was van jongs af aan geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog. Hij was gefascineerd door de mooie en persoonlijke verhalen die vooral rond 4 en 5 mei op de televisie te zien waren. Tot hij op een dag besepte: “ik heb ook zo’n verhaal”. Het verhaal van zijn opa Lambert ten Oever, die vier concentratiekampen overleefde. Wat volgde was een intensief onderzoek. Wat Fedde in de archieven vond overtrof zijn stoutste verwachtingen.

Wanneer ben je begonnen met het onderzoek naar je opa?

Ik ben begin 2016 gericht gaan onderzoeken. Ik ving af en toe wel wat op dat mijn opa verzetswerk had gedaan en in Neuengamme had gezeten, maar veel wilde hij er nooit over kwijt. Ik was nog maar tien jaar toen hij overleed. De meeste verhalen kwamen van mijn moeder, maar die wist ook niet veel.

Hoe heb je het onderzoek aangepakt?

Ik ben begonnen met het interviewen van mijn tante Diny. Zij was 9 jaar in 1944 en wist het meeste. Ik heb het gesprek opgenomen en verder uitgewerkt. Daarna ben ik naar het NIOD gegaan. Ik kwam daar onvoorbereid, ik wist toen nog niet dat je thuis via internet al vooronderzoek kon doen. Maar ik werd daar goed geholpen en er kwam al snel, tot mijn grote ver-

bazing, het verslag van mijn opa uit het archief waarin hij zijn oorlogservaringen beschreef. Dat had ik natuurlijk nooit verwacht. Bij het NIOD zag ik ook het archief van de Vriendenkring Neuengamme waarin ik ook veel informatie heb gevonden. Bij een tweede bezoek aan het NIOD vond ik originele foto's van het kamp Wöbbelin. Later vond ik bij het Nationaal Archief in Den Haag ook nog een verklaring van Lambert over Crackstate dat was opgesteld tijdens het proces tegen de oorlogsmisdadiger Walter Czunzeleit. Ik had nooit verwacht zoveel persoonlijke informatie van mijn opa aan te treffen.

Wanneer besloot je om er een boek over te schrijven?

Ik heb het boek geschreven voor mijn familie. Ik wilde niet dat de verhalen verloren zouden gaan. Zij waren er erg blij mee omdat ze veel

Fedde Pruiksma met de vier dochters van Lambert tijdens de boekuitreiking

dingen lezen over hun vader die ze niet wisten. Veel is daardoor voor hen duidelijk geworden. Maar het is misschien ook voor anderen een interessant boek geworden. Hopelijk kan ik het nog uit geven voor een breder publiek, maar alleen met toestemming van de familie.

In je boek beschrijf je ook het verhaal van Johan Brussen. Wie was hij?

Johan was de zwager van Lambert. Mijn tante Diny spoorde me aan om ook zijn verhaal uit te zoeken en op te schrijven. Over hem wist ik ook nog veel te vinden. Hij was tewerkgesteld in Duitsland en werd gearresteerd nadat hij had geprotesteerd tegen de slechte arbeidsomstandigheden. Hij is naar Buchenwald gestuurd en tijdens het dodentransport naar Dachau overleden. Zijn lichaam is nooit gevonden.

“Ik heb ook een verhaal”

Lambert ten Oever

Het verhaal van Lambert ten Oever

Hoeve Boschoord

Lambert ten Oever werd in 1909 geboren in Uffelte, een dorp in het zuidwesten van Drenthe. Zijn vader Egbert was een goedgezind en stond altijd voor iedereen klaar. Moeder Hendrikje was wat harder. Egbert bezat een aantal hectare grond en enkele trekpaarden. Daarnaast vervulde hij enkele publieke functies wat hem de bijnaam “de burgemeester van Uffelte” opleverde. Egbert was nog maar 56 jaar wanneer hij tijdens een ongeval komt te overlijden. Lambert was toen dertig jaar oud en acht jaar eerder gehuwd met Frederika (Riek) Brussen. De eerste jaren van hun huwelijk waren ze woonachtig in Wehl, waar Lambert werkzaam was bij de Heidemaatschappij. In 1932 werd hun eerste dochter Diny geboren. In 1935 ging Lambert als boswachter werken voor de Maatschappij van Weldadigheid en verhuisde hij met Riek en Diny van Wehl naar Boschoord, een buurtschap in Drenthe aan de grens met Friesland.

De maatschappij van Weldadigheid werd in 1818 opgericht met het doel om armoedige gezinnen, veelal uit de grote steden, te helpen een bestaan als boer op te bouwen. Later werd het accent verschoven van armoedebestrijding naar beheer van cultuur en bosgronden. Het dorp Boschoord is een van de zeven koloniën die door deze organisatie werd gesticht. Het gezin kwam te wonen in een groot huis met de

naam “Hoeve Boschoord”. In 1935 werd dochter Henny geboren en daarna werd het gezin uitgebreid met nog twee dochters, Mientje en Eppy. Na het overlijden van vader Egbert nam Lambert zijn jongere broertje Dirk-Jan, dan 15 jaar, op in zijn gezin. Het was een vrolijke boel op Hoeve Boschoord. De kinderen gingen naar de school in Vledder, ook op zaterdagochtend en op zondag was er de zondagsschool. Lambert en Riek waren beide hervormd, maar ze gingen niet vaak naar de kerk. Lambert hield zich niet zo met zijn geloof bezig. Dat veranderde tijdens de oorlog.

Verzetswerk

De eerste oorlogsjaren verliepen rustig. Achter de hoeve stonden een aantal schuren, waaronder een houtzagerij. In het midden bevond zich een soort van grote koker met een lege ruimte. Eromheen lagen hoge stapels gezaagde blokjes hout bestemd voor generatoren. Toen de Duitsers alle radio's vorderden verstopte Lambert deze voor familie en kennissen in de koker in de houtzagerij. Dit was Lamberts eerste verzetsdaad. Maar het was niet zonder gevaar. De blokjes hout werden ook weleens door de Duitsers gevorderd die ze met vrachtwagens ophaalden. Lambert moest dan als de sodemieter gaan zagen om de koker weer gevuld te krijgen zodat de radio's niet in het zicht kwamen. Dit kleine verzet nam steeds grotere vormen aan. In 1943 nam het gezin ten Oever voor het eerst een onderduiker in huis. Later dat jaar verbleef er nog een Haags gezin bij de familie Ten Oever en kwamen er steeds meer onderduikers, zoals dhr. Wittebol uit Den Haag en de heren Jansen en Van Deventer. Tegenover Hoeve Boschoord lag een enorm bosgebied. Boswachter Lambert kende het bos op zijn duimpje en hij maakte er een grote schuilplaats, een zogenoemde onderduikershol. Daar gingen de onderduikers iedere avond naar toe. Overdag werkten ze, als het veilig was, met Lambert op het land. Als Riek de witte lakens uit het slaapkamerraam liet hangen, was dat een teken dat er onraad was. Eind 1943 namen de verzetsactiviteiten in het Fries-Drentse grensgebied toe. Er kwam meer

Oudejaarsdag 1944 verliep voor het gezin dramatisch. Egbert, nog maar een jaar oud, kreeg een aanval van kroep en kwam te overlijden. Het was een vreselijke gebeurtenis voor het gezin, er heerste groot verdriet.

contact tussen de verzetsmensen in Vledder, Diever en Noordwolde. Lambert werd lid van de lokale Knokploeg, onder leiding van wachtmeester Hermanus Dikkers en commandant Jacob Vinke. De omvangrijke bossen bij Boschoord en Diever boden mogelijkheden om personen en wapens te verstoppen. In de zomer van 1944 werd de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) afdeling Noordwolde opgericht. Deze kreeg wapeninstructies van een voor dat doel in het gebied gedropte Nederlandse officier, luitenant De Koning. Er werden wapens gedropt en Lambert kreeg de opdracht deze te verstoppen in een schafteek. Dat was niet het enige wat Lambert verstopte. De auto van dokter Verdenius, die door de KP gebruikt werd voor overvallen en dergelijke, werd ook verstopt in een van de vele schuren. Het gezin ten Oever werd in 1943 verder uitgebreid met de geboorte van Egbert.

Verdriet

Oudejaarsdag 1944 verliep voor het gezin dramatisch. Egbert, nog maar een jaar oud, kreeg een aanval van kroep en kwam te overlijden. Het was een vreselijke gebeurtenis voor het gezin, er heerste groot verdriet. De begrafenis werd gepland op 5 januari 1945. Wat Lambert toen niet wist is dat enkele weken daarvoor Roelof Veen door de Duitsers was opgepakt op verdenking van de moord op smid Meindert Land in Nijeberkoop. Tijdens zijn verhoor noemde Roelof vele namen, waaronder die van Lambert. Door de verklaringen van Roelof organiseerden de Duitsers twee grote razzia's in en rondom Noordwolde en Diever. De tweede razzia vond plaats op 3 januari. Die dag zat het

gezin Ten Oever, nog vol van verdriet, aan het einde van de middag te eten. Plotseling sloeg de hond aan en werd er hard op de deur gebonsd. Lambert deed de deur open waarna met veel geweld soldaten het huis in stormden. Alles werd onderzocht, maar door het overlijden van Egbert waren er op dat moment geen onderduikers in huis. De soldaten wilden zelfs het kistje openbreken waar Egbert in lag opgebaard, maar dat wist Riek te voorkomen door in haar woede een van de soldaten aan te vliegen. Lambert en Riek werden nog verhoord, maar zwegen, waarna de militairen vertrokken. Het werd Lambert te heet onder zijn voeten en hij wilde onderduiken. Maar eerst moest Egbert worden begraven. Op de terugweg naar huis werd hun koets echter omsingeld door Duitsers. Lambert werd meegenomen naar zijn huis. Daar zag hij dat de Duitsers alles hadden onderzocht en de auto van Verdenius hadden gevonden. Lambert werd

De appels vond ik in Neuengamme wel het ergste. Dan stonden we weer één, dan weer twee uur en soms wel langer in de regen.

meegenomen in een vrachtauto. Als dochter Diny afscheid wil nemen van haar vader wordt ze hardhandig in haar gezicht geslagen. Door de twee razzia's waren ondertussen veel verzetsmensen uit de omgeving opgepakt. Thijs Menger, dokter Verdenius, Jan Beugeling, Bertus Beugeling, veearts De Boer, Yme Krips, Auke Faber en Johan van Leenhoff, directeur van de Maatschappij van Weldadigheid waar Lambert voor werkte. De arrestanten werden verzameld in de ULO school aan de Oosterstreek naar Noordwolde waarna ze werden vervoerd naar de beruchte gevangenis Crackstate in Heerenveen. Lambert, die later was gearresteerd, werd rechtstreeks naar Crackstate gebracht. Hij zat

daar van 5 januari tot 28 februari waarbij hij lichamelijk en geestelijk zwaar werd mishandeld. Dokter Verdenius kon de ontberingen niet aan en pleegde op 44-jarige leeftijd in zijn cel zelfmoord.

Neuengamme

Op 28 februari werd Lambert overgebracht naar Kamp Amersfoort. Na iets meer dan twee weken werd hij op 16 maart 1945 met het laatste transport van Amersfoort naar Neuengamme gebracht. Lambert schreef daar in 1947 over: "Wij werden daar 's nachts in stenen kelders gebracht, waar we een uur in zijn gebleven. Toen werden we in groepjes van 25 man eruit gehaald en naar het waslokaal gebracht, waar we geschoren en gewassen werden. We kregen ook andere kleren aan, namelijk oude kledingstukken van allerlei soort. Ik kreeg een Russisch jasje. (...) De appels vond ik in Neuengamme wel het ergste. Dan stonden we weer één, dan weer twee uur en soms wel langer in de regen. Als gevolg hiervan en ook mede door de slechte voeding en ligging begon onze groep al gauw te minderen".

Lambert zou Neuengamme weer snel verlaten. Hij werd overgebracht naar Porta Westfalica, een buitenkamp van Neuengamme. De gevangenen moesten bouw- en renovatiewerkzaamheden uitvoeren op het terrein en werkten ook in de reparatiewerkplaats of de grindgroeve. Tot Paaszondag zijn zij in dat kamp gebleven. De nacht daarvoor werden ze 's nachts uit de barakken geslagen waarna ze tijdens het appel te horen kregen dat de geallieerden in aantocht waren en dat ze aan hen zouden worden overgeleverd. De gevangenen vlogen elkaar om de hals en begonnen te zingen. Maar er gebeurde die dag niets en 's nachts werden ze in een treinwagon geladen. De eindhalte was Schandelah, een kamp dat onder leiding stond van de oliemaatschappij Steinöl. Dit kamp bestond begin april 1945 uit ongeveer 1300 gevangenen die gedwongen werden een experimentele fabriek op te zetten om petroleum te extraheren en te verwerken voor de Duitse oorlogsindustrie. Lang duurde hun verblijf daar

niet. Op 10 april werden de gevangenen van Schandelah in goederenwagons via Magdeburg, Stendal en Wittenberge naar kamp Wöbbelin gebracht. De trein arriveerde daar op 13 april, maar de gevangenen moesten nog twee dagen in de wagons doorbrengen voordat ze het kamp in mochten. Deze was al overvol en voedsel en andere benodigdheden ontbraken. Volgens berekeningen van voormalige gevangenen overleefden maar 200 van de 1300 gevangenen uit Schandelah het kamp Wöbbelin. Het kamp werd door de 82nd US Airborn Division bevrijd.

Bevrijding

Lambert: " Om 2 uur dezelfde dag zijn we bevrijd. Ik was toen heel zwak, maar niet ziek. Mijn bekenden zijn uit het kamp weggetrokken en ik bleef alleen achter, waarop ik me bij andere Nederlanders, die ook afkomstig Drenthe kwamen, heb aangesloten. Hier was Hadders bij uit Beilen, de directeur van de Boerenleenbank. Ook na de bevrijding zijn er nog ontzettend veel mensen overleden, vooral omdat de medische verzorging in het begin heel slecht was".

Riek herkende haar man niet meer wanneer hij op 18 mei thuis komt. De kinderen liggen al op bed als hij 's avonds thuis wordt gebracht. Van de brede, statige man was niets meer over. Hij was sterk vermagerd en haast onherkenbaar. De kinderen werden wakker en renden naar beneden, helemaal door het dulle heen. Dochter Diny beschreef haar vader als een wandelend lijk. Hij ging totaal uitgeput op bed liggen. De volgende dag kwamen er maar liefst 108 mensen om Lambert te zien. Toen huisarts Bijstam op bezoek kwam riep hij meteen: "en nu is het afgelopen! Hij stuurde iedereen naar huis. Lambert ging zienderogen achteruit. De kracht verdween langzaam uit zijn geest en lichaam. Heel langzaam kwam hij er weer bovenop. Lambert wist zijn leven weer op te pakken maar had veel moeite gekregen met het accepteren van auto-riteit. Het was voor hem een reden om, nadat zijn eerste vrouw overleed, een houthandel op te zetten in Tongeren en later in Dwingeloo, die hij uit weet te breiden tot een succesvol bedrijf.

Lambert en zijn vrouw Riek een paar maanden na de bevrijding

Over de oorlog werd niet meer gepraat. Dat lag te gevoelig. Wel beschreef Lambert, zonder dat zijn dochters het wisten, zijn kampervaringen voor het Afwikkelingsbureau Concentratiekampen.

Lambert Ten Oever overleed in 1977 in zijn woonplaats Dwingeloo.

Wilt u meer weten over het boek of heeft u informatie over Lambert ten Oever? U kunt dan mailen naar fkpruiksma@msn.com

Zweden? Daar ben ik al geweest hoor

Sjaak Bavelaar

In mei 2008 ging ik voor het eerst met mijn ouders naar Neuengamme. De maand daarvoor was ik, na ruim dertig jaar voor de VN te hebben gewerkt, gepensioneerd en verhuisd van New York naar Illstorp, een klein dorpje in zuid Zweden. Sinds een paar jaar wist ik wel dat mijn vader, Bertus Bavelaar, in dat concentratiekamp bij Hamburg had gezeten, maar had nooit de gelegenheid gehad om daar met hem over te praten. Ik was dan ook reuze benieuwd wat hij allemaal te vertellen zou hebben na er ruim zestig jaar over te hebben gezwegen.

Herdenkingsreis

Mijn ouders en ik namen deel aan de herdenkingsreis, die jaarlijks wordt georganiseerd door de Stichting Vriendenkring Neuengamme. Mijn vader was een van de vijf overlevenden, die dat jaar meegingen. Het was voor mij een ware openbaring om met een groot deel van de deelnemers te kunnen spreken en hun verhalen te horen. Maar ik was natuurlijk vooral benieuwd naar de persoonlijke belevenissen van mijn vader nadat hij in juni 1944 door Nederlandse

collaborateurs voor 10 gulden aan de Duitse bezetters was verkocht. Vanwege zijn weigering om zich aan de arbeidsinzet te onderwerpen werd hij op 8 september 1944 naar Neuengamme afgevoerd.

In de bus van het hotel in Hamburg naar de herdenking in Neustadt vertelde ik mijn ouders hoe geweldig het was om in de vrije natuur van het schaars bevolkte Zweden te wonen en wat een contrast dat was met het jachtige leven in Man-

Neustadt, 3 mei 2008: mijn ouders met SVN bestuursleden Sietse Geertsema en Nynke Minnema

hattan en dat ze maar snel op bezoek moesten komen. Vervolgens kon ik mijn oren niet geloven toen mijn vader droogjes zei dat hij al eens in Zweden was geweest, aan het eind van de oorlog, en dat het Zweedse Rode Kruis destijds zijn leven had gered.

Ontsnapping

Tijdens de rest van ons driedaags verblijf in Hamburg en omstreken vertelde hij beetje bij beetje hoe het kamp tijdens de chaotische laatste weken van de oorlog werd ontruimd en hoe kampbewakers hem en duizenden andere gevangenen te voet of per goederenwagon door Noord-Duitsland sleepten. De treinen werden regelmatig door geallieerde jachtvliegtuigen onder vuur genomen en het was na een van deze aanvallen dat hij samen met een groep lotgenoten wist te ontsnappen aan zijn bewakers. Ze probeerden wanhopig om voedsel en onderdak te vinden, maar bij de lokale bevolking vonden ze meestal weinig steun. Eenmaal ontsnaptten ze zelfs ternauwernood aan de dood toen de boerenschuur, waar ze in het donker stiekem

in waren gekropen, plotseling in brand vloog. Aangestoken? Wie weet. Uiteindelijk strompelde hij samen met een paar overgebleven lotgenoten een kleine havenplaats binnen, nog steeds op zoek naar iets te eten. Maar al snel werden ze door een tiental Duitse soldaten ingerekend, met veel misbaar naar de haven gedreven en daar een nauwelijks zeewaardig schip op gejaagd. Nadat het ruim en het dek van deze roestbak geheel waren volgepropt met uitgemergelde en veelal zieke overlevenden uit allerlei kampen, voer het schip uit met een voor

Mijn vader was een van de vijf overlevenden, die dat jaar meegingen. Het was voor mij een ware openbaring om met een groot deel van de deelnemers te kunnen spreken en hun verhalen te horen.

mijn vader onbekende bestemming. Er volgde een verschrikkelijke nacht zonder eten, drinken of enige sanitaire voorzieningen en geen mogelijkheid om te liggen of te zitten. Wie overleed werd zonder verdere plichtplegingen overboord gegooit.

De volgende dag voer het schip een andere haven binnen waar de meegekomen Duitse soldaten werden ontwapend en afgevoerd. Hij begreep dat ze in Zweden waren aangekomen en dat hij zijn vrijheid terug zou krijgen. Toen ik hem vroeg waar hij was aangekomen en op welke datum, zei hij dat hij geen idee had, maar dat hij thuis nog wat documenten had, waar dat misschien wel in stond. Hij wist nog wel dat hij schrok toen hij op de weegschaal werd gezet en nog maar 35 kilo woog.

Onderzoek

Gedurende de rest van de herdenkingsreis maakte ik kennis met bestuursleden van de Stichting Vriendenkring Neuengamme, die me onder andere, vertelden dat de stichting werkte aan een boek dat 'De ramp in de Lübecker-

bocht' zou gaan heten, met bestuurslid Sietse Geertsema als eindredacteur. Aangezien ik na mijn vaders openbaringen toch al van plan was om uit te zoeken wat er aan het eind van de oorlog met hem in Zweden was voorgevallen, bood ik aan om, indien nodig, mee te helpen aan de totstandkoming van dit boek omdat het voor mij vrij eenvoudig zou zijn om spoorwerk te verrichten in de Zweedse archieven. Niet lang daarna bracht ik mijn eerste bezoek aan het archief van Skåne, de meest zuidelijke provincie van Zweden, dat gevestigd is in de oude universiteitsstad Lund. Sietse had me een lijst meegegeven met namen van Nederlanders, die aan het eind van de oorlog in Zweden terecht waren gekomen. Hij was met name geïnteresseerd in nadere informatie over 300 vrouwen van het Philipskommando.

Een half uur nadat ik had uitgelegd waar ik naar zocht, mocht ik plaats nemen aan een tafel waar een groot aantal lange dozen met systeemkaarten was opgestapeld. Ik kon mijn ogen niet geloven. Mijn eerste impuls was vanzelfsprekend om de kaart met mijn vaders naam op te zoeken. Het vinden van die kaart bleek een kwestie van slechts enkele seconden en resulteerde in een waar kippenvelmoment.

Zijn kaart vermeldde dat hij op 11 mei 1945, vier dagen voor zijn 21ste verjaardag, in Zweden was aangekomen. Als zijn verblijfplaats werd de Parkschool in Lund genoemd. Op de achterkant stond dat hij op 17 mei in Palaestra was en op 3 juni in Ryd. Ik had nu een aankomstdatum, maar wat zou de rest allemaal betekenen? Mijn volgende impuls was de kaart op te zoeken van de vader van Afko Schoonbeek, voorzitter van de Stichting, die me had verteld dat ook zijn vader in Zweden terecht was gekomen. De kaart van Bernard Schoonbeek was ook snel gevonden, evenals die van de meeste leden van het

Tillnamn	Bavelaar	Nr	13594
Samtliga förnamn (tilltalsnamnet understrykes)	Bertus		
Född	15/5 1924	födelseort	Lund
yrke el. titel		nationalitet	nederländer
Ankom	11 MAJ 1945	förläggningens namn	Parkschoola, Lund

Zweedse registratiekaart Bertus Bavelaar uit het archief in Lund

Lijst van Nederlanders die op 11 mei 1945
op SS Homberg in Malmö aankwamen

Philipskommando. Ik voelde me de koning te
rijk en bijzonder dankbaar dat de Zweden zulke
efficiënte bureaucraten bleken te zijn.

Gedurende de daaropvolgende tijd heb ik met
veel genoegen Sietse bijgestaan met het vinden
van verdere informatie over Nederlanders die
aan het eind van de oorlog in Zweden aankwa-
men. Daarbij was de hulp van Gustaf von Gert-
ten, met wie ik in contact kwam via het archief
in Lund, van onschatbare waarde. Gustaf had
als 14-jarige jongen op 11 mei 1945 nieuwsgie-
rig op de kade in Malmö gestaan toen er een
oud Duits stoomschip aanmeerde. Hij had ge-
zien hoe Duitse soldaten, die aan boord waren,
hun wapens in het water hadden gegooid en
daarna door politieagenten waren afgevoerd.
Vervolgens had hij tot zijn grote ontzetting ge-
zien hoe er een onafzienbare stroom uitgemer-
gelde menselijke wrakken van de loopplank af
strompelde. Velen van hen zakten op de kade in
elkaar, niet bij machte om weer op te staan.
Deze verschrikkelijke beelden zijn hem altijd
bijgebleven en hij heeft later een groot deel van
zijn leven gewijd aan het helpen van nabestaan-
den, die op zoek waren naar informatie over
dierbaren, die na de oorlog in Zweden waren
aangekomen. Zo heeft hij ook mij geholpen

Vervolgens had hij tot zijn grote
ontzetting gezien hoe er een
onafzienbare stroom uitgemergelde
menselijke wrakken van de loopplank af
strompelde. Velen van hen zakten op de
kade in elkaar, niet bij machte om weer
op te staan.

Inf. 321

Förteckning över i Tyskland tidigare internerade holländska medbor-
gare, som den 11 maj 1945 anlät till Malmö med tyska ångfartyget "Homberg" från
Flensburg, varvid samtliga, för vilka särskild karantänsort här nedan icke an-
givits, överförts till tillfällig karantänsförläggning i Malmö och Lund.

Namn	Yrke	Föd.tid	Inr. & bag.nr.	Anm.
Bavelaar, Bertus	lärning	15/5-24	13594	
Beldman, Willem	lantbr.	7/4-24	13593	
Bogiangis, Theofilos Constantine	hjälpkokerska	17/1-27	13587	
Bruls, Mattheus Hendricus	maskinist	10/2-13	13605	
Dee, Willem Henrik	bokhåll.	10/12-20	13591	
Dirix, Hubertus Gerardus		6/6-02	13602	
Geelen, André	montör	22/12-14	13590	
Germaat, Jurjen Harm	sjöman	25/6-26	13600	
Gooyer, Nicolaas	posttj.	19/5-04	13588	
Harkema, Willem	målare	29/9-17	13598	
van d. Heff, Bernard Jacobus		19/1-20	13589	✓
de Jong, Hendrik	sadelmakare	6/10-25	13599	
Mijeers, Leonardus	lantbr.	31/1-16	13603	
Nossin, Jean Hendrik	montör	7/8-13	13584	
Oostra, Hendrik Santing	chaufför	21/2-18	13606	
Pels, Johannes Jacobus		22/11-28	13596	
Reilinger, Coert Nanno	stud.	5/12-17	13592	
Rosenbaum, Herman Dirk Jan	musiker	20/1-01	13597	
Roelands, Hubertus Jacobus Ant.	köpmän	10/11-90	13604	✓
Scheerman, Fredrik		20/4-23	13585	
Schoonbeek, Bernard	banktj.	6/10-08	13582	
Slemmer, Carolus Willem	maskinist	20/3-27	13601	
Weljers, Cornelis	timmerman	24/10-07	13583	
Witkamp, Adrianus Piet		17/2-22	13586	
Wittebol, Anne		27/4-17	13595	

25 23 man 2 kv.

een aantal belangrijke stukjes van de puzzel te
vinden, waarmee ik kon reconstrueren hoe mijn
vader, nadat hij de hel van Neuengamme was
ontsnapt, met hulp van de Zweden heeft kun-
nen overleven. Met de gegevens en documenta-
tie, die ik van Gustaf kreeg, heb ik kunnen vast-
stellen dat mijn vader op 11 mei 1945 in Malmö
aankwam op de Homberg, een afgedankt schip
dat vroeger o.a. dienst had gedaan als veerpont
op de Rijn. Dit schip was op 10 mei uit Flens-
burg vertrokken met ongeveer tweeduizend
vluchtelingen uit de concentratiekampen en een
aantal Duitse soldaten, die op deze wijze pro-
beerden de geallieerde troepen te ontvluchten
en door het meenemen van vluchtelingen hun
vrijheid te kopen.

De Zweedse autoriteiten registreerden dat er
25 Nederlanders aan boord van de Homberg

waren, waaronder, zoals op bovenstaande lijst te lezen is, Bertus Bavelaar en Bernard Schoonbeek. De naam Palaestra vond ik terug op een gebouw in het centrum van Lund, dat Palaestra et Odeum heet, in 1883 is gebouwd en ruim een eeuw dienst deed als gymnastiekzaal en muziekzaal van de universiteit van Lund. Aan het eind van de oorlog werden deze zalen gebruikt voor de administratie en medische keuringen van vluchtelingen uit Duitsland. Hier werd mijn vader op 17 mei 1945 medisch gekeurd en in de administratie opgenomen. Nadat hij enkele weken in quarantaine in de Parkschool had gebivakkeerd en geen besmettelijke ziekte bleek te hebben opgelopen, werd mijn vader samen met 11 andere Nederlandse lotgenoten op 3 juni 1945 naar Ryd gebracht om daar verder aan te sterken voordat hij gerepatriëerd zou worden.

Met behulp van een oude prentbriefkaart, die mijn vader al die tijd had bewaard, vonden we zonder enig probleem het oude houten gebouw, gelegen aan een prachtig meer, dat lange tijd had dienstgedaan als badhotel.

Tien van hen waren net als hij op de Homberg in Zweden aangekomen. Het oude badhotel aan een idyllisch meer in de bossen rond Ryd met vriendelijk personeel en goede verzorging was een waar paradijs. Het contrast met het kamp kon bijna niet groter zijn.

Nadat ik de informatie op mijn vaders registratiekaart had ontcijferd, realiseerde ik me tot mijn verwondering dat het van mijn nieuwe woonplaats nog geen uur rijden was naar Malmö, waar mijn vader op 11 mei 1945 was aangekomen. Hetzelfde gold voor Lund, waar hij

enige weken in quarantaine zat, en Ryd, waar hij vanaf 3 juni mocht aansterken voordat hij op 10 augustus 1945 werd gerepatrieerd. Toeval? Of niet misschien? In ieder geval wist ik tot een paar maanden daarvoor, toen ik naar Zweden verhuisde, niet dat mijn vader er ooit was geweest. Maar een ding was zeker, het was een geweldige ervaring om mijn ouders in september 2008 mee te nemen naar die drie plaatsen. Vooral Ryd was een belevenis. Met behulp van een oude prentbriefkaart, die mijn vader al die tijd had bewaard, vonden we zonder enig probleem het oude houten gebouw, gelegen aan een prachtig meer, dat lange tijd had dienstgedaan als badhotel. Toen we voor het gebouw stonden, vertelde een voorbijkomend vriendelijk bejaard echtpaar dat het aan het eind van de oorlog inderdaad was gebruikt om vluchtelingen uit Duitsland weer op krachten te laten komen. Ze vertelden ook hoofdschuddend dat het tegenwoordig wordt gebruikt om jeugdige delinquenten te huisvesten.

Mijn vader is op 9 december 2014 op 90-jarige leeftijd overleden. Zeventig jaar daarvoor probeerde hij als 20-jarige de verschrikkingen van het kamp te overleven. Achteraf kan ik me heel goed voorstellen hoe moeilijk het voor hem moet zijn geweest om verder te leven met alle herinneringen aan wat hij toen heeft meegemaakt. En er nooit over heeft willen praten. Onze familie is de Stichting Vriendenkring Neuengamme dan ook bijzonder dankbaar voor de wijze waarop zij hem de laatste jaren van zijn leven hebben geholpen bij het verwerken van het leed, dat hij al die jaren met zich mee heeft gedragen.

Een portemonnee vol foto's

Erik Dijkstra

Het was voor Coby Hartman-Spoelstra een emotioneel moment toen ze in 2010 de portemonnee in handen kreeg van haar oom Anne Oud. De portemonnee gevuld met meer dan honderd foto's en documenten was een van de vele bezittingen die door Gert van Domseler en Pieter Dekker van de Stichting Oktober 44 in het ITS in Bad Arolsen was teruggevonden. Voor Coby was het een start van een jarenlange zoektocht naar het verhaal van Anne Oud.

Anne Oud

Anne Oud werd op vier september 1922 geboren in Buren, Ameland. Anne was een van elf kinderen van Jan en Jacoba Oud. Anne groeide op tot een intelligente en zelfbewuste jongeman. Hij zag voor zichzelf geen toekomst op het eiland en besloot op advies van de NSB-burgemeester Bakker om zich in 1942 aan te melden voor de politieopleiding in Schalkhaar. Hij zag

dit als een kans om zich te ontwikkelen tot onderzoeker en om iets van het leven te maken. Na een medische keuring werd hij aangenomen en op 30 november 1942 werd Anne ingeschreven op het adres Frieswijk 50a in Diepenveen, het adres van de Westenbergkazerne. Van Anne zijn er geen brieven bewaard gebleven waardoor er niet veel bekend is over zijn ervaringen in Schalkhaar. Wel blijkt uit gesprekken die Coby

Anne Oud

gevoerd heeft met mensen die Anne in die periode gekend hebben dat de opleiding hem erg was tegengevallen.

Nadat hij was geslaagd voor zijn opleiding werd Anne op 9 augustus 1943 overgeplaatst naar het Politie Bataljon Eindhoven dat gelegerd was in Tilburg. Zijn nieuwe adres wordt dan Korvelplein 12. De eerste werkzaamheden van de kersverse agenten was het wachtlopen bij de Willem II kazerne aan de Ringbaan Zuid. Ze maakten lange dagen en kregen weinig slaap. Op de foto's uit Annes portemonnee zijn geüniformeerde en bewapende agenten te zien en veel foto's van overstroomde straten. Op één foto staat het K.L.M. restaurant in Haamstede, Zeeland. Uit de brieven van zijn collega Dries Wagenaar blijkt dat de agenten in Bruinisse bij het veer waren ingezet. De foto's van de overstroomde straten zijn waarschijnlijk in Bruinisse of Renesse gemaakt, waar in februari 1944 grote gedeelten van Zeeland door de Duitsers onder water werden gezet.

Groeiende onvrede

Binnen het bataljon groeide de onvrede over de Duitse lijn. Rauter was ontevreden met de nieuwe lichte agenten en trok de touwtjes steeds strakker aan wat voor meer weerstand zorgde bij de agenten. Er werd steeds meer gesaboteerd en de spanning steeg. Steeds meer agenten legden het bijltje erbij neer en doken onder, sommigen zelfs met hun wapens. De dreigementen van Rauter dat in dat geval de familieleden zouden worden opgepakt en naar Vught zouden worden gebracht waren waarschijnlijk voor Anne de reden om hiervan af te zien. Het waren geen loze dreigementen, in een aantal gevallen is dit dreigement ook uitgevoerd. Anne zal uiteindelijk wel in Kamp Vught belanden. De omstandigheden zijn niet helemaal duidelijk, maar Anne was gearresteerd toen hij grensbewaking moest verrichten en mensen heeft geholpen die gevaar liepen. Hij heeft toen een week in kamp Vught gezeten waar hij uitgebreid is verhoord. Ze konden echter niets bij hem los krijgen waarna hij weer is vrijgelaten. Daarna, tijdens een bezoek dat Anne bracht aan ouders van een evacué die bij Annes ouders op Ameland verbleef, vertelde hij dat hij geen Joden wilde arresteren en dat als zijn ouders een tijd niets van hem hoorden, hij ondergedoken was. Uit andere bronnen blijkt dat zes agenten van het Bataljon Eindhoven geweigerd hebben om joodse mensen te arresteren en de betrokken personen de avond daarvoor hebben gewaarschuwd.

Na hun detachering in Zeeland en Noord-Brabant keerden de agenten terug naar de kazer-

Er werd steeds meer gesaboteerd en de spanning steeg. Steeds meer agenten legden het bijltje erbij neer en doken onder, sommigen zelfs met hun wapens.

ne in Tilburg waar ze niets anders deden dan wachtlopen. Verloven werden ingetrokken en de onzekerheid groeide. Af en toe kregen ze bezoek van de politiepresident van Eindhoven die hen vertelde dat er veranderingen aan zaten te komen en dat 30% van de agenten ontslagen zouden worden. Maar er gebeurde lange tijd niets. De jongens werden gek van het nietsdoen en de onzekerheid. Op 12 juli 1944 werd het bataljon voor een laatste keer ingezet, bij de gemeentepolitie van Nijmegen. Er waren daar een aantal Duitse militairen doodgeschoten waardoor de spertijd was ingesteld om 20.00 uur en alle fietsen werden gevorderd. Het bataljon moest de gemeentepolitie bij de handhaving van deze maatregelen bij staan. Ze kregen er weinig te eten en slecht betaald. Eind augustus waren de werkzaamheden in Nijmegen afgerond en kregen de agenten eindelijk verlof. Een

aantal zagen hierin een laatste kans om onder te duiken.

Neuengamme

Op 15 augustus waren er al 110 agenten vanuit de Willem II kazerne in Tilburg gestraft wegens dienstweigering en overgebracht naar Kamp Amersfoort. Anne Oud werd met zijn groep op 5 september overgeplaatst naar de Tulpkazerne aan het Cornelis Troostplein in Amsterdam waarna enkele dagen later de ontwapening en arrestatie volgde van het grootste deel van het Politie Bataljon Eindhoven, zoals u in de vorige bulletins heeft kunnen lezen. Anne kwam op 14 oktober in Neuengamme aan en kreeg daar kampnummer 56228. Vanuit Neuengamme werden de agenten in verschillende ploegen ingedeeld. Anne werd met een aantal collega's en veel Puttenaren na enkele dagen overgebracht

Een van de vele foto's uit de portemonnee van Anne. Veel van de agenten die op de foto te zien zijn, hebben de oorlog niet overleefd.

naar kamp Wedel en enkele weken later naar het helse kamp Meppen-Versen. Anne wist deze hel te overleven, maar werd daar ziek, want hij werd op 15 maart 1945 door Joseph Sprada geregistreerd in het ziekenrevier. Met het ont-ruimen van dit kamp op 24 en 25 maart kwam

Anne in het ziekentransport terecht, die na een vreselijke tocht via Bremen-Farge uiteindelijk op 18 april 1945 eindigde in Sandbostel. Anne maakte de bevrijding van Sandbostel mee waar-na hij meer dood dan levend werd overgebracht naar een ziekenhuis in Rothenburg-Unterstedt.

De eerste transporten vanuit Duitsland naar Groningen waren op 5 en 10 juni 1945. Anne werd verpleegd in het noodziekenhuis "Oranje" in de Vinkenstraat in Groningen. Het ging nog steeds erg slecht met hem. De vader van Dries Wagenaar kwam bij Anne langs om te informe-ren naar zijn zoon, waarop Anne hem moest vertellen dat Dries in Meppen was overleden. Anne vertelde zijn broer dat hij zo graag naar huis wilde zodat zijn familie zou weten waar hij was. Anne was bang dat ze anders zouden denken dat hij ondergedoken zat, omdat dat het laatste was wat hij aan hen had verteld.

Anne kwam thuis op Ameland. Maar hij was te verzwakt. Anne had continu nachtmerries en kon niet alleen zijn. Hij overleed uiteindelijk op drie augustus 1945.

OPROEPEN

Cornelis Veldhoen

Mijn naam is Leendert Riemersma. Ik ben de kleinzoon van Cornelis Veldhoen, geboren op 8-02-1924 te Zwolle. Hij heeft de oorlog overleefd. Volgens mijn ouders heeft hij in twee kampen gezeten, Neuengamme en Ravensbrück. Ik probeer erachter te komen of hij inderdaad hier heeft gezeten en waarom hij naar Ravensbrück is overgebracht. Daarnaast wil ik erachter komen waarom hij naar de twee kampen is gestuurd. Wat ik weet dat hij woonachtig was in Leeuwarden/ Huizum en daar in 1943 opgepakt. Hij was machinist bij de spoorwegen.

Gerrit Linker

Mijn naam is Paulien Brouws-Pullen. Ik ben op zoek naar informatie over mijn inmiddels overleden opa Gerrit Linker (geboren te Leek, 29-07-1918). Hij is naar alle waarschijnlijkheid eerst tewerkgesteld door Geveke Groningen. Op een gegeven moment mocht hij naar huis gaan omdat het met zijn vrouw en pas geboren kind slecht ging. Vermoedelijk is hij toen ondergedoken en daarna tijdens een razzia wederom opgepakt.

Mijn opa heeft hij er na de oorlog nooit over kunnen en willen praten. Alleen met de dominee op zijn sterfbed. Van deze dominee kreeg ik te horen dat hij in Lübeck gezeten heeft en beschoten is.

Ik zoek mensen die mijn opa gekend hebben of meer informatie hebben.

Euthanasiecentrum Bernburg

Met interesse het artikel gelezen van Erik Dijkstra over de moord op 45 Nederlanders in Bernburg. Ik ben zelf in Augustus 2015 naar Neuengamme en Bernburg afgereisd, ik kwam er in Januari van dat jaar achter, dat Freek (Frederik Jacobus) Smit in Bernburg met 44 andere Nederlanders was vergast.

Ook in onze familie kwam dit nieuws als een volslagen verrassing, achteraf ben ik blij dat mijn moeder, die een zuster was van Freek en

overleden in 2006, dit verschrikkelijke nieuws nooit heeft bereikt.

Ik heb in Bernburg gesproken met Ute Hoffman, ook ik had natuurlijk vragen over het vreemde lot van deze groep. Zij wist te vertellen dat de groep (totaal 295 personen) begin Juni 1942 op transport is gezet vanuit Neuengamme en dat de gehele groep waarschijnlijk rond 5 Juni 1942 in Bernburg is vergast. De doodsoorzaak en datum van overlijden werden gefingeerd om de moord te maskeren.

Door het spreiden van de datum van overlijden, wist de Anstalt ook nog per "opname dag", een "Reichs subsidie" per gevangene te innen, waarmee o.a de kosten van de operatie konden worden gedekt. Ute Hoffman stelde ook uitdrukkelijk, dat er geen sectie of ander onderzoek op de gevangenen was verricht, de operatie was volledig gericht op de fysieke vernietiging van deze groep. Na verbranding werd de as waarschijnlijk in de rivier de Saale verstrooid.

Vervolgens werd de gehele (transport)lijst op alfabetische volgorde ingeschreven in het dodenregister van Neuengamme, daar viel de groep op door de expliciete omschrijving van de doodsoorzaak en uiteraard de alfabetische volgorde. Dit leidde uiteindelijk tot nader onderzoek van de dood van deze groep en de onthulling van Bernburg als locatie van overlijden.

Ik ben nog steeds met onderzoek bezig, ik hoop dat binnen de Vriendenkring Neuengamme andere personen ook met Bernburg actief zijn. Ik heb zelf informatie via de familie, het NIOD, het ITS in Bad Arolsen en het bezoek aan Neuengamme en Bernburg verzameld, alle informatie en foto's wil ik graag delen met iedereen die daar eventueel belangstelling voor heeft.

Met vriendelijke groeten,
Freek Okkes - tel. 036-5295243

Heeft u informatie en/of wilt u in contact komen met de genoemde personen?
Geef dit dan door aan:
bulletin@vriendenkringneuengamme.nl

GEZOCHT!

In de Amicale Internationale Neuengamme werken de vriendenkringen uit België, Duitsland, Frankrijk, Nederland, Polen en Slovenië samen. Om de contacten te vergemakkelijken en om elkaars verhalen te leren kennen is de blog <https://reflections.news/nl/> opgericht.

Wat zoeken wij

1. Vertalers:

Om die blogs goed te kunnen lezen, hebben we vertalers nodig! Bent u goed in Frans, Duits, Pools of Russisch? U zou ons een enorm plezier doen wanneer u af en toe een stuk vertaalde.

2. Aanspreekpunt:

We zoeken iemand die voor onze vriendenkring het aanspreekpunt voor deze blog wil zijn, de vertalingen wil coördineren en hierover het contact met de andere vriendenkringen wil onderhouden. Het is handig als u in het Engels en/of in het Duits kunt mailen.

Wie o wie helpt ons??

Herdenking bevrijding Kamp Sandbostel 2017

Piet Dam

Op 29 april 2017 werd de bevrijding van het Kamp Sandbostel herdacht. Traditioneel was de aanvang aan het einde van de middag, rondom het tijdstip van de bevrijding door Britse troepen, 16.00 uur op de Kriegsgräberstätte.

Harry Callan

Na het welkomstwoord vertelde de voormalige gevangene Harry Callan hoe hij vanuit Ierland als werkloze jongere aanmonsterde en de vierde dag na zijn 16e verjaardag het ruime sop koos aan boord van de SS Culebra. Een jaar later voer hij op de SS Afric Star. Het schip wordt op 29 januari 1941 geënterd door het Duitse oorlogsschip Kormoran, waarbij de gehele bemanning gevangen wordt genomen. Op 15 maart 1941 komen zij in het door Duitsland bezette Frankrijk weer aan land en worden geïnterneerd te Bordeaux. Op 19 april gaan zij op transport naar het krijgsgevangenenkamp Stalag X B Sandbostel. Daarna wordt Callan naar Bremen-Farge gebracht waar hij mee moet bouwen aan de 400 m lange duikbotenbunker Valentin. Tegen het einde van de oorlog komt hij in kamp Milag/Westertimke terecht waar hij 27 april 1945 wordt bevrijd.

Kranslegging

Hierna werd door vertegenwoordigers van diverse christelijke, islamitische, humanistische en joodse geloofsgemeenschappen gebeden voor de doden uitgesproken. De kranslegging volgde, waarbij ook voor de eerste keer in de geschiedenis van Stalag X B een krans werd gelegd namens de Nederlandse regering door de Consul-generaal Ton Lansink. Bij de voortzetting op het kampterrein in de voormalige kampkeuken voerde de heer Lansink het woord en memoreerde hij aan de jaarlijkse Nederlandse dodenherdenking op 4 mei waarbij het motto was: geef de vrijheid door. Ton Lansink eindigde met het gedicht van Leo Vroman:

*Kom vanavond met verhalen
hoe de oorlog is verdwenen,
en herhaal zo honderd malen:
alle malen zal ik wenen.*

Kees Koreman

Kees Koreman jr. (1943) was de volgende spreker. Hij vertelde over zijn vader Kees Koreman sr. (1906-1945) waarvan hij slechts een A4 velletje had met gegevens en op zoek is gegaan naar de reden van de twee arrestaties en de daaropvolgende verhoren in het Scholtenshuis in Groningen, het transport op 17 april 1945 naar Neuengamme en het overlijden in Sandbostel. Zijn vader was in Groningen een bedrijf gestart in het repareren van optische en elektronische apparatuur, waaronder radio's. In mei 1943 werd het bezit van een radio verboden door de bezetter en moesten deze worden ingeleverd. Dat gold ook voor onderdelen. Op een dag in juli 1944 werd aan zijn vader radio-onderdelen te koop aangeboden. Gevraagd naar de herkomst vertelden de twee aanbieders dit bij de volgende levering te overleggen. Zo ver kwam het niet. Zijn vader werd op 5 juli 1944 door Hollandse politieagenten gearresteerd en overgebracht naar het beruchte Scholtenshuis. De oorzaak was dat de twee aanbieders broers waren en met hun transportbedrijf de ingeleverde radiotoestellen naar een centrale opslagplaats vervoerden. In de vrachtwagen werd tijdens het rijden door een van de broers onderdelen uit de radio's verwijderd en aan de handel aangeboden.

Koreman sr. kreeg het verwijt illegaal radio's te repareren en het helen van gestolen goederen. Hij werd voor de keus gesteld: naar Duitsland of ook voor de bezetter radio's repareren. Hij koos voor zijn gezin en met de wetenschap dat hij door ook voor de bezetter reparaties te verrichten, toegang kreeg tot hun onderdelenmagazijn. Zo was hij in staat om voor de illegaliteit ondergedoken radio's te repareren en ook voor een collega-reparateur onderdelen achterover te drukken! Echter, deze collega bleek samen met zijn broer met de bezetter te sympathiseren waarop een tweede arrestatie volgde op 27 februari 1945 en weer een verhoor in het Scholtenshuis. Gevolg: transport op 17 maart naar het concentratiekamp Neuengamme (de twee broers zijn na de oorlog veroordeeld tot 7,5 en 10 jaar gevangenis en ontzegging van alle burgerrechten).

Stalag X B Sandbostel

Vanwege het ontruimen van Neuengamme werd Koreman sr. met het ernstige ziekentransport van 8 april naar Bergen-Belsen gezonden, echter dit transport kwam op 18 april in het krijgsgevangenenkamp Stalag X B te Sandbostel aan. Er was tijdens het transport gebrek aan eten, drinken en medische verzorging en er zaten tot 80 gevangenen in een veewagon. In

Sandbostel, waar zij in een zwaar afgeschermd deel werden ondergebracht, was er ook niets. Geen ramen in de lekkende barakken, geen stro, alleen opgestapeld vuil. Hier brak een tyfusepidemie uit. Wanneer op 29 april Britse troepen het kamp bevrijden, liggen de dode lichamen verspreid op het kampterrein. Zij noemden het dan 'minor Bergen-Belsen' (klein Bergen-Belsen). Koreman sr. was nog op 1 mei gezien, maar op de lijst van aanwezige Nederlanders van 6 mei komt hij niet voor. In deze periode is hij gestorven.

Herdenkingscentrum

Wanneer Kees Koreman 20 jaar geleden met zijn vrouw in Sandbostel het kamp denkt gevonden te hebben en wil bekijken, komt er een man met een grote hond naar buiten. Als Kees naar het kamp vraagt, stuurt deze man zijn hond op hen af. Verderop bij een huis staat een auto en vraagt Kees wederom naar het kamp en is het antwoord: "Weiterfahren bis Ende der Strasse. Da ist das Lager", waarna de deur wordt dichtgeslagen. Ze vinden het kamp maar mogen het niet betreden, want de beheerder, Herr Siemens, verspert de doorgang met zijn bijtgrage hond! Een weinig positieve ervaring en ze nemen zich voor om nooit meer terug te keren! Jaren later, bij een bezoek aan het documentatiecentrum van Stalag X in Bremervörde, ontmoeten ze dr. Klaus Volland die hen informeert over het kamp en de toekomstplannen voor het realiseren van een deel van het voormalige kamp tot een herinneringscentrum. Een zeer positieve ervaring. Bij een van de bezoeken aan het inmiddels gerealiseerde herdenkingscentrum is er tot zijn verwondering een dossier over zijn vader aanwezig, samengesteld door een Nederlandse onderzoeker. Dit dossier was voor hem de basis om verder te gaan onderzoeken naar de kwalijke geschiedenis van de Duitse bezetter in relatie tot zijn vader en de gevolgen van het gezin. Waar hij tijdens de herdenking verslag van deed in aanwezigheid van zijn vrouw Swaantje.

Het programma volgde met de kranslegging bij het de herdenkingssteen voor het naoorlogse

kampkerkje. Tot slot volgde in het kerkje een oecumenische kerkdienst. Een aantal deelnemers bezochten na afloop het dorpscafé "Grüne Jäger" om onder een hapje en een drankje na te praten over Kees Koremans rede en de het door hem aangeroerde onderscheid tussen "foute en goede Duitsers" wat veel indruk had gemaakt. Onder de circa 350 aanwezigen waren vanuit Nederland vertegenwoordigers en kransleggers van: Vriendenkring Neuengamme, Stichting Oktober 44 uit Putten en de Gemeente Putten.

De herdenking van Stalag X B Sandbostel in 2018 vindt plaats op 29 april. Voor meer informatie zie www.stiftung-lager-sandbostel.de.

Post uit Neuengamme

Door Martine Letterie

Ton Lokker is al sinds de oprichting betrokken bij de stichting Vriendenkring Neuengamme, omdat zijn vader Han in het concentratiekamp gevangen zat en het overleefde. In de loop der jaren verzamelde zoon Ton veel informatie over Neuengamme in het algemeen en zijn vader in het bijzonder. Onlangs stelde hij de vriendenkring in de gelegenheid zijn archief en dat van zijn vader te scannen. Martine Letterie sprak met hem over zijn vader.

Wat herinnert u zich van de arrestatie van uw vader?

Die moffen kwamen binnen, hebben de deur ingetrapt en zijn rechtstreeks naar boven gegaan. Mijn vader hoorde de stampende laarzen op de trap. Hij zat op dat moment in bed radio Oranje te luisteren met een koptelefoon. Hij deed de radio onmiddellijk onder de dekens. Ze wilden zijn radio hebben en zijn pistool, omdat ze hadden gehoord dat hij dat had. Mijn vader ontkende, en de SD'ers, want die waren het, onderzochten alles. Ze hebben van alles meegenomen, sieraden van mijn moeder, manchetknopen van mijn vader...

Ik was toen een jaar of vier, werd wakker van het lawaai en ging erop af. Ik zag dat mijn vader

door twee Duitsers werd vastgehouden en ik wilde voorkomen dat hij werd meegenomen. Dus ik klampte me aan hem vast. Ze maakten me los en namen mijn vader mee naar beneden, maar ik volgde hen en pakte mijn vader opnieuw vast. Ik bleef aan zijn been hangen, toen hij naar buiten gebracht werd. Daaraan ergerden die Duitsers zich en toen we buiten waren, lieten ze een herdershond uit de overvalwagen op mij los. Toen moest ik mijn vader wel laten gaan. Met mijn moeder en mijn twee oudere zusjes ging ik naar binnen, terwijl mijn vader werd afgevoerd naar de SD in Apeldoorn.

Waarom werd uw vader gearresteerd?

Mijn vader hoorde bij een verzetsgroep. De

leden zijn allemaal diezelfde nacht opgepakt, 18 november 1944. Van die hele groep is alleen mijn vader teruggekomen.

Een patiënt van mijn vader woonde twee huizen verder. Dat was een NSB'er. Die wist dat mijn vader in het verzet zat, dat hij joden hielp en dat hij een pistool had. Dat heeft hij doorgegeven aan de SD te Apeldoorn. Daar stond een zekere Feith aan het hoofd.

Die hoorde dus van die NSB'er dat er aan de Amersfoortsestraat nummer 15 in Barneveld, in het huis van tandarts lokker, een verzetsman woonde. Die NSB'er is na de oorlog gestraft, maar niet genoeg.

Wat gebeurde er met uw vader na de arrestatie?

Al die mannen zijn eerst naar de SD in Apeldoorn gebracht, daar hebben ze twee weken gezeten. Daarna zijn ze overgebracht naar kamp Amersfoort. Mijn moeder is later opgepakt en heeft nog een maand in Apeldoorn gezeten, toen is ze vrijgelaten.

Bleven jullie kinderen toen alleen achter?

Op de Amersfoortse straat iets verderop woonde onze huisarts. Daar zijn wij toen in huis geweest. Toen mijn moeder terugkwam, mochten we weer naar huis. Wij kregen vluchtelingen uit Arnhem in huis, een tandarts. Die heeft de praktijk overgenomen toen mijn vader in het kamp zat. Toen mijn vader na de bevrijding terugkeerde, ging die tandarts weer naar Arnhem. Zijn vrouw kreeg in die tijd nog een baby bij ons in huis.

En jullie vader?

Hij zou in Amersfoort gefusilleerd. Dat hadden wij gehoord. Toen is een vriend van mijn vader, de heer Hamerling, grossier in sigaretten, naar Amersfoort gegaan met een paar dozen sigaren en sigaretten. Hij is daar gaan praten en onderhandelen. Hij wilde zorgen dat hij vrijkwam. Dat is niet gelukt, maar een executie heeft hij kunnen voorkomen. Mijn vader ging begin februari 1945 op transport naar Neuengamme. Hoe het

hem daar verging, kunt u in zijn eigen woorden lezen.

Aan het eind van de oorlog behoorde hij op de gevangenen die op de schepen in de Lübeckerbocht terecht kwamen. Hij overleefde de ramp en werd gered door het Deense Rode Kruis. Zo is hij naar Nederland gekomen.

We werden gebeld vanuit Amersfoort. Mijn moeder nam op en ze hoorde: Ja, met Han. Mijn moeder begon te huilen en wij allemaal met haar. Ze had gehoord dat hij geëxecuteerd was.

Hoe ging het na de oorlog?

Mijn ouders wilden er niet over praten. Niet met elkaar en niet met ons. Na het overlijden van mijn vader wilde ik weten hoe het zat. Ik ben op onderzoek uitgegaan. Naar Neuengamme en ik heb veel uitgezocht. Ik kwam in contact met het Rode Kruis, de heer van Emden. Mijn vader bleek hem goed gekend te hebben. Bij wijze van uitzondering mocht ik ook in het Rode Kruis Archief kijken. Daar heb ik alles gekopieerd en daar heb ik die boeken van samengesteld, waarvan u nu die scans gemaakt hebt.

Hoe was het leven in een concentratie- kamp

Door Han Lokker

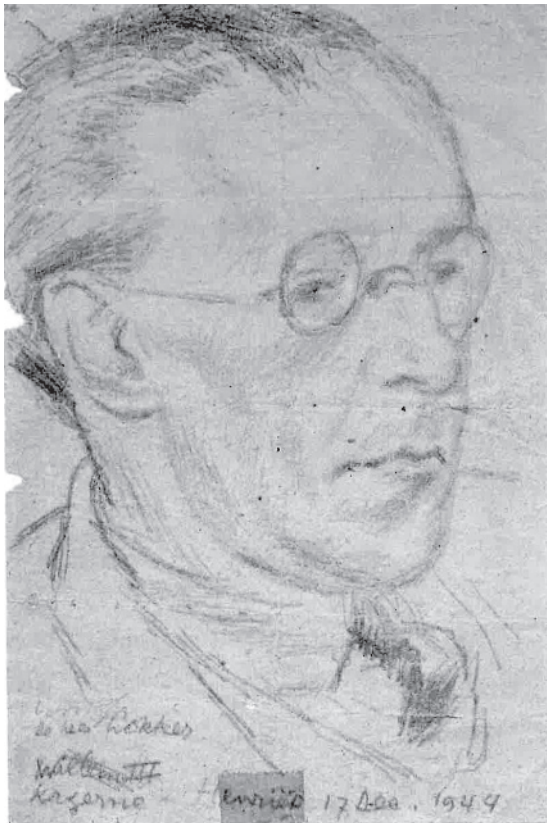
Opmerking vooraf: Dit stuk komt uit het archief van de vriendenkring Neuengamme. Helaas ontbreken er steeds aan het eind van de bladzijdes een paar regels. Desondanks geeft het stuk een goed beeld.

Om over onze ervaringen te schrijven op een juiste, objectieve wijze, moeten we alle fantasie en sensatiestijl vermijden. Hierdoor kan het volgende een al te zakelijke en koele indruk maken, doch het is ons van minder belang een zogenaamde good-story te schrijven, dan wel de waarheid naar beste vermogen te dienen. Beginnen we dan ook direct bij het begin: de binnenkomst in het kamp.

Binnenkomst in het kamp Neuengamme

Na aankomst in de goederenwagens, wordt men in een zaal gebracht, waar eerst alle voorwerpen van waarde, als geld, ringen, horloges, etc. direct worden afgenomen. Vervolgens is de kleding aan de beurt. Alles moet worden afgegeven. Sommige groepen hebben het geluk, dat ze hun schoeisel mogen behouden,

docht dit geschiedt alleen, door dat gebrek aan voldoende gevangenenschoeisel bestaat. Ook tabak en zeep mocht men soms behouden, wanneer men “uitgekleed” werd door een welwillende medegevangene. Geheel naakt wordt deze zaal verlaten en worden we naar de douche-zaal gebracht. Op de drempel hiervan wordt men van mens tot nummer: een meta-

Tekening van Han Lokker gemaakt door een medegevangene
Huber in Apeldoorn

len plaatje met een nummer erop wordt met een koordje of een stalen kettinkje om de hals gelegd en gevangene "Nr. Zoveel" is geboren. Dan volgen scheren en knippen van alle daar door gevangenen-coiffeurs. Vervolgens krijgen we een douche en kunnen we ons afdrogen met een doek, waarmee zich minstens reeds vijftig anderen droogden. Daarna volgt een onderzoek op luizen en worden de oksels en buik ingesmeerd met een antiluiszalf, zodat men grondig gereinigd zijn kleren in ontvangst kan nemen. Deze reiniging schijnt menslievend, doch spruit uitsluitend voort uit de doodsangst der Duitsers voor epidemieën. Kaal en ingezalfd ontvangt elke gevangene dan zijn "kleding" en schoeisel. Wat voor kleding? Merendeels vodd en wel: een dun overhemd, een afgedragen zomerjasje of een totaal versleten en kapotte oude soldatentuniek waarvan de oorsprong niet vast te stellen is en een broek, die meestal uit samengenaaide lappen bestaat. Naar afmetingen wordt niet gekeken en knopen ontbreken praktisch alle. Vervolgens wordt u nog een hoofddeksel toegeworpen waarvan de maat al-

tijd de juiste is en soms een onderbroek en een paar schoenen met houten zolen, die ook moeten passen of die anders maar met een collega geruild moeten worden.

Veel te dun gekleed en slecht geschoeid wordt buiten aangetreden en begint de eerste schrede naar de dood. De warme douche enkele minuten geleden maakt u vatbaar voor de koude. Wij kwamen aan in vorst en sneeuw en de grote overgang van kleding maakte mensen vatbaar, met als gevolg dat bronchitis en diarree hun intrede deden.

De barakken

Zijn een bepaald aantal aangetreden, dan wordt in militaire formatie afgemarcheerd naar de barakken, bloks geheten. Zulk een blok is een houten keet, waar meestal de ramen kapot zijn en waar we moeten slapen en eten. De leiding berust bij een zogenaamde blokoudste. Ons blok kon gerekend naar het aantal bedden ongeveer 150 personen bevatten. Er werden er ruim 400 in ondergebracht, hetgeen betekende dat we met drie man moesten slapen in elk eenpersoonsbed. De blokoudste was bijna steeds een Rijks-Duitsers, gewapend met een gummiknuppel, die hij naar hartenlust gebruikte, voor wat naar zijn mening vergrijpen waren, bijvoorbeeld als een buitenlander hem niet vlug genoeg begreep, of als onze voetlappen (sokken kregen we niet) te veel tijd in beslag namen bij het omwikkelen van onze ijskoude voeten. Een Utrechtse ingenieur, met name Krikke waagde het toen hij onrechtvaardig geslagen werd, een klap terug te geven. Hij is toen dusdanig mishandeld door de blokoudste en stubendienst, dat er voor...

[...]

En vermagerd en wat wij noemden "Muzelman" geworden. Enkele duizenden van deze muzelmannen werden toen in de gelegenheid gesteld naar een soort herstellingsoord te gaan, teneinde weder gezond te worden. Dit was begin April 1945 en het herstellingsoord was het concentratiekamp Bergen-Belsen. Of zij er aan gekomen zijn en wat er van deze mensen geworden is, weten wij niet, doch wij vrezen het ergste.

Het eten

Terugkomend op het blok is ook de gang van het eten vermeldenswaardig. Er waren in elk blok ongeveer 50 stenen kommen en als de tonnen met de koolsoep werden binnengebracht kregen 50 mensen hun portie. Lepels, vorken of messen hadden we niet, dus moest de kom worden leeg geslurpt en als er aardappels in waren, moesten die er met de handen worden uitgevist. Als men zijn schaal leeg had, en dat moest vlug gebeuren, werd deze zonder spoelen weder gevuld en een ander kon zijn maaltijd krijgen. Wie gegeten had werd het blok uitgejaagd of geslagen, teneinde te voorkomen, dat hij voor de tweede maal zich door zijn honger zou laten verleiden om een schaal voedsel te krijgen. Men moest dan onder alle omstandigheden (wat het weer betreft) voor het blok blijven staan, tot het werk weer begon.

We stonden ongeveer half vijf op, soms vroeger en kregen dan een ontbijt, bestaande uit een snede droog brood en met twee personen een halve liter lauwe koffie. Ook daarna moesten we met spoed het blok verlaten en 's winters tot zeven uur 's morgens staan wachten, tot het werk begon. Dit was vaak een ware marteling.

Alleen door geluk komt men er levend af.

Ik vergat te vermelden, dat een heel belangrijk ding was het bedden opmaken. De papieren of juten zakken, gevuld met houtwol en bedekt met een of twee voden van dekens, moesten met de grootste zorg worden opgemaakt. De dekens moesten er glad en strak overheen liggen en geen knobbeltje mocht in het houtwol te voelen zijn. Dit werd gecontroleerd door een lid van de stubendienst, die direct na het opstaan langs de bedden wandelde en zonder ophouden schreeuwde: "Baut eure Betten anständig, denn heute Abend gibt's wieder Auszahlung." Hetgeen betekende dat als men in een bed een oneffenheid ontdekte- en dit werd gecontro-

leerd met een liniaal – men 's avonds rekenen kon op vijf en twintig stokslagen.

Het avondbrood was het dubbele van 's morgens, waarbij viermaal per week een stukje margarine (20 gram) en van tijd tot tijd een stukje worst of een lepel vloeibare kaas. Soms kregen we bij het avondbrood in de schil gekookte aardappelen. Dit was een traktatie. De aardappelen waren weliswaar vaak zwart van binnen of door ziekte aangetast, maar ze waren zeer welkom en we namen ze mee in onze muts omdat we niets anders hadden om ze in te bewaren.

De werkzaamheden

Voor het morgenappel werden we gewekt door de muziek van het kamp. Dit was een blaasorkest van ruim veertig man, die een rondwandeling maakten door het kamp onder het spelen van forse marsmuziek. Hierbij hoorde elke dag "Alte Kameraden" in opdracht van de commandant. Het was een schrille tegenstelling, de vrolijke muziek enerzijds en de narigheid van het kamp met uitgemergelde mensen aan de kant. De werkzaamheden waren verschillend. Men werd ingedeeld in een "Commando" met aan het hoofd een "Kapo". Deze kapo's waren bijna zonder uitzondering Rijksduitsers, die van de SS hun instructies kregen en even wreed waren als de blokoudsten. Dus ook op het werk was men niet vrij van kan geslagen te worden. En dat men hierbij niet voorzichtig te werk ging, moge hieruit blijken, dat ik eens twee kaakfracturen te behandelen kreeg in een week tijds. Uitgeslagen tanden was iets heel gewoons en werd bijna niet geteld. Veelal was het slaan door kapo's en blokoudsten eenvoudig een gevolg van hun aanleg, daar de SS hiervoor bij voorkeur lieden aanwees, die behalve hun nummer, ook een groene driehoek op de borst hadden. Dit waren de B.V.'ers, of wel de Berufs Verbrecher, meestal "zware jongens" uit de Duitse onderwereld. En aan de genade van dergelijke individuen was men overgeleverd. Gelukkig waren er ook goede bij die hart voor hun mensen hadden en hun, als de gelegenheid zich [...]

aamheden niet zo nauw nam. Maar nogmaals,

dat was een uitzondering. De meesten sloegen met een knuppel zonder acht te slaan op de plaats waar geslagen werd en dan zo hard mogelijk.

Luchtalarm

Bij luchtalarm moesten we in de schuilkelder. We moesten dan een nauwe gang passeren en werden hier als vee aangedreven met knuppels. Het regende stokslagen en velen vroegen zich af, wat gevaarlijker was. Het risico van het gaan in de kelders of het luchtgevaar. Overigens heeft het kamp nooit enige last gehad van de R.A.F. We namen altijd als vanzelfsprekend dat die op de hoogte was van het bestaan van het kamp. We waagden het echter nooit van onze vreugde blijk te geven wanneer de vliegtuigen overkwamen, want als een Duitser dat zou zien was het leed niet te overzien.

In de schuilkelders waren ook werkkommando's, die daar hun dag doorbrachten met vlechtwerk. Zij waren daar in de vochtige omgeving van 's morgens zeven tot 's avonds half zeven met 's middags een uur pauze. Het was een zeer ongezond bedrijf en waartoe de gevlochten lopers etc. dienden is me nooit duidelijk geworden. Andere bezigheden waren de steenbakkerij, een Gartnerij, een reparatiewerkplaats voor duikbootmotoren, een geweerriemenfabriek, verder schoen- en kleermakerij, terreinreiniging, aard-appelschillen, keukendienst etc. Meestal was de arbeid zwaar of zwaar gemaakt door bovenmatige eisen te stellen aan het tempo. Door de ontoereikende voeding konden slechts weinigen dit volhouden en waren in enkele maanden, soms weken, van normaal, gezond mens tot muzelman getransformeerd. Neuengamme stond bekend als Ausrottungslager. Dat was het ook. Zonder dat er direct veel bloed vloeide, werd er vermoord op een geraffineerde wijze. Slecht en onvoldoende voedsel en zeer hard werken, waren op zichzelf al voldoende om het sterftecijfer op een abnormaal pijl te brengen.

De geneeskundige verzorging

De geneeskundige verzorging was slecht. Dit was niet de schuld van de gevangenenartsen die er werkten, doch van de wijze, waarop men

hen liet werken. De velen zieken die er waren stelde men 's morgens in de gelegenheid door regen en kou van het blok naar het revier, dat is het ziekenhuis, te gaan en zich daar te laten onderzoeken of wonden te laten verbinden door de "Ambulanz". Het ziekenhuis was altijd overvol. Ook daar sliepen de zieken met 3 of 4 in een bed en waren soms dankbaar als er 's nachts een stierf, die eenvoudig uit het bed gewerkt werd, en waardoor plaats vrij kwam. Het was dus niet gemakkelijk om te worden opgenomen. In de ambulanz waren de artsen wel genoodzaakt alleen de hoogst ernstige gevallen op te nemen en de rest weer terug te zenden naar het blok. Ze kregen dan wat aspirine of een ander goedkoop specialite en konden weer aan het werk. Want een tussenvorm was er niet. Ziek of gezond. En zo kon het gebeuren, dat patiënten met een temperatuur van 39 graden in de steenfabriek aan het werk konden gaan. In het blok mocht men niet te bed liggen. Wie het waagde werd eruit geslagen, ziek of niet ziek. Als men 's morgens te ziek was om naar de ambulance te gaan kon met toestemming van de blokoudste in het blok blijven wachten tot de dokter zijn ronde door het kamp deed voor degenen, die niet naar de ambulanz konden gaan.

Opname in het revier

De meesten van deze waren zo ziek, dat opname in het revier het enige was wat hun leven nog kon rekken. De meest voorkomende ziekten waren oedeem en diarree, door de eenzijdige en laxerende voeding. Ik bedoel hiermee niet een beetje oedeem of een beetje diarree, doch de huid van de benen was bij deze patiënten vaak reeds gebarsten door de zwelling en de diarree dusdanig, dat de patiënt zich niet meer staande kon houden en genezing praktisch uitgesloten was. Zulke patiënten kwamen in het revier, waar begonnen werd met hen te wassen, wat hoog nodig was, daar ze daartoe de laatste tijd zelf niet meer in staat geweest waren. Vervolgens werden al hun kleren meegenomen en ze kregen soms een hemd om in te slapen, doch vaak ook niet. Ze kwamen dan in bedden waar reeds enkele anderen inlagen, onder dekens die bevuild waren door de ontlasting van de dysen-

teriepatiënten op zalen, waar een ondragelijke stank heerste, ventilatie was er praktisch...

[...]

Revier 4, en daar was de stank werkelijk niet te beschrijven. Op de toiletten lag de ontlasting in grote plassen op de vloer, daar velen niet konden wachten, tot een der wc's vrij was. Die werd niet dagelijks, doch meestal om de andere dag gereinigd. Verlichting was er niet, dus men kan zich voorstellen, welke toestanden daar heersten. Overdag kon men dit aanzien en het was het meest droevige gezicht, dat men zich voor kan stellen. Een lange rij mensen, op blote voeten, met een stuk hemd, of een deken om, uitgeteerd tot op het bot, waar alleen, doordat ze zich bewogen aan te zien was, dat ze nog leefden. Volkomen vervuild en wezenloos sloften ze door de gangen. Medicamenten werden hun weliswaar verstrekt doch meestal in toereikende mate en goede geneesmiddelen waren gereserveerd voor de SS. Ze hadden een dieet, doch alle patiënten hadden hetzelfde dieet en het was ontoereikend om van te leven. Het was een geraffineerde wijze van uitroeiing, zonder dat hier bloed bij te pas kwam. Zo was het ook met de patiënten die geen dieet hadden. Hun voeding was volkomen ontoereikend en als ze in het begin van hun opname nog over enige krachten beschikten, waren die spoedig verdwenen.

De doden

's Nachts werden de lijken op de gang gelegd en wanneer men naar de toiletten ging struikelde men vaak over de doden. Men werd spoedig zo vertrouwd met dergelijke ervaringen, dat dit niet meer de minste indruk maakte. 's Morgens werden de lijken overgebracht naar de lijkenhal. Hun nummer werd van de hals gehaald en daar bleven de doden liggen tot er een behoorlijk aantal was, ongeveer tweehonderd, om naar het crematorium te worden gebracht en te worden verbrand. Elke avond om ongeveer vijf uur kwam SS Hauptsturmführer Schatz, (tandarts te Hannover) of Hauptscharführer Wehrmann (uit Saksen), om te controleren of de doden gouden tanden of kiezen in de mond hadden. Alles wat goud was, werd eruit getrokken en de

dode kreeg een stempel op het voorhoofd: Zahnärztlich geprüft, wat een verlof tot verbranden betekende. Hoezeer de SS getracht heeft haar grofheden betreffende de doden te verbergen moge blijken uit het volgende. Toen we veertien dagen na onze bevrijding het kamp bezochten, was het eerste wat ons opviel, dat een aantal doodskisten in de lijkenhal stonden, om de indruk te wekken dat de doden in kisten gelegd werden, voor hun crematie.

Niets is belachelijker dan dat. De doden werden opgestapeld tot een hoogte van anderhalve meter en dan op ene wagen gesmeten. Dan was de dode zelfs geen nummer meer, doch eenvoudig ontbindend vlees. De tweede komedie die we zagen was in het crematorium. Hier had de SS urnen geplaatst, als blijk van piëteit tegenover de doden. Ik geef u de verzekering dat deze urnen nooit gebruikt zijn doch dat dit uitsluitend propaganda-urnen waren. Zo hebben zij vele van hun boevenstreken trachten te verbergen. Een voorbeeld hiervan wil ik nog noemen.

De Arrestbunker

Achter het ziekenhuis was de "Bunker", dat wil zeggen de cellen voor de gestraften. Het waren pijpelanden van een meter bij vier meter en de ingang was een smal gangetje dat langs de deuren van de cellen liep en weer afgesloten werd door de hoofddeur. In deze bunker werd opgehangen. Ik herinner me hoe in maart of februari 1945 in enkele dagen tijd 62 Hollanders werden opgehangen. In het gangetje dat toegang gaf tot de cellen, waren aan de zolder 7 balken. Diegenen die opgehangen moesten worden werden in de cellen gestopt en zeven slachtoffers werden eruit gehaald. De handen waren op de rug gebonden en ze werden niet normaal opgehangen, doch kregen een touw om de nek, dit werd over een balk geslagen en het slachtoffer werd omhoog getrokken, dus langzaam gewurgd. Zijn kameraden in de cellen konden zijn doodstrijd aanhoren en zelfs aanschouwen, door het kijkgaatje in de celdeur, wetende, dat zij het volgende slachtoffer waren. Bij ons bezoek aan Neuengamme, dat ik zojuist vermeldde, waren de balken om op te hangen

uit het gangetje verdwenen, de muren waren opnieuw gewit en geschilderd en geen spoor was over van het gruwelgangetje dat het eens geweest was. Degene die gehangen werden wisten dit tevoren. Zij waren gearresteerd voor een of ander feit, waarvoor de SS vond, dat men gedood moest worden. Men kreeg dan een band op de mouw genaaid, waarop stond "Todesperre"

[...]

Dagen duren, doch ook een half jaar. De gruwelijke onzekerheid maakte vaak zenuwpatiënten van de Torsperre en sommigen pleegden zelfmoord, o.a. een Hollandse arts door zich tegen de elektrische draad, die het kamp omringde, en waarop hoogspanning stond, te werpen.

Joodse kinderen

Wanneer ik alle wonderlijke toestanden op zou sommen, zou ik daar een aantal vellen over vol kunnen schrijven, doch een van de wonderlijke dingen was, dat amputaties in revier III geschieden door een leek, die het daar had geleerd. Hij deed het goed, doch vraag niet hoeveel slachtoffers het gekost heeft. Een afdeling van revier IV was gereserveerd voor kinderen. Dit waren alle joodse kinderen, waarvan de ouders waarschijnlijk in andere concentratiekampen hun einde gevonden hadden en die opvallend goed behandeld waren. Hun eten was behoorlijk en er waren twee Nederlandse verplegers speciaal voor deze patiëntjes. Er waren er ongeveer veertig. Zij hadden alle tuberculose. Toen zij kwamen hadden zij dat nog niet, doch ze werden bewust geïnfecteerd door SS-artsen. Achter hun revier stond een groot aantal kooien met cavia's en zo was alles bij de hand om te experimenteren. De Duitse "Kultur" deinsde dus ook niet terug voor vivisectie op mensen. Gelukkig waren de kinderen te jong om te beseffen waar het om ging (de oudsten waren ongeveer twaalf jaar), doch wanneer ze in leven gebleven zijn zal het hun later wel duidelijk worden. Ze werden met hun beide verplegers, twee beste kerels, die alles voor de kinderen deden, in de nacht van 17 april 1945 weggevoerd. Waar ze heen gingen weet ik niet, doch ze waren zeer bezwarende getuigen en daarom vrees ik voor

hun leven en dat van de twee verplegers.

Over het revier is nog veel te schrijven, doch ik vrees dat mijn verhaal dan te uitgebreid wordt.

De Russen

In het begin schreef ik, dat alleen door geluk iemand het kamp overleven kan. Dat is ook zo. Leefde men in de bloks en deed men gewone werkzaamheden, dan was een ijzeren constitutie nodig om het vol te houden en een flinke dosis brutaliteit. In het algemeen hadden de Russen dit. Van hen stierven procentueel slechts weinigen. Ze waren weinig gevoelig voor infecties en aten alles wat hen in de vingers kwam. Rauwe koolstronken, aardappelschillen etc. En bovendien verstonden zij de kunst om te "organiseren", dat betekent buiten de normale weg om iets extra's te pakken te krijgen.

Putten

Van de Hollanders stierven de meesten. Uit een dorp in Nederland werden 650 jonge mannen naar Neuengamme gebracht omdat er een aanslag gepleegd was op twee Duitse onderofficieren. (Het is nooit bewezen dat deze aanslag door Hollanders geschiedde). Van deze 650 waren er toen de oorlog eindigde misschien nog 150 in leven. Velen stierven eenvoudig doordat zij het leven in het kamp niet aankonden en geen wilskracht genoeg hadden om te vechten voor hun bestaan. Het eerste symptoom hiervan was, dat ze zich 's morgens niet meer wasten en dus langzaam vervuilden. Ze werden te indolent om aandacht te schenken aan hun brood of middagmaal en dan waren er altijd wel anderen, die hier dankbaar gebruik van maakten en het wildernis-idee, het recht van de sterke, deed de slappen ten ondergaan.

Betaling

Wie het geluk had een bijzondere functie te krijgen, had een mooie kans om erdoor te komen. Met bijzondere functie bedoel ik kok, kapper, schrijver, arts, lid van stubendienst etc. Voor de-zen was het vaak makkelijker dan voor anderen iets extra's te pakken te krijgen en ook werden ze voor hun diensten vaak beloond met iets, dat tevoren georganiseerd was. De meesten van

deze functionarissen hadden het tamelijk goed en sloegen zich er wel door.

Voor het werk in het kamp werd men betaald. De beste krachten kregen 4 mark in de week, die werden uitbetaald in Scheine, waar men echter niets mee kon doen, omdat men niets kon kopen. De meesten gooiden deze Scheine dan ook eenvoudig weg, dan had men ook geen last met het bewaren. Soms kreeg men sigaretten of tabak, die betaald werden met de Scheine, doch dit was niet regelmatig. Sigaretten namen in het kamp de plaats in van geld. Alles wat te koop was, werd omgerekend in sigaretten. Een pullover bijvoorbeeld kostte 5 sigaretten, een heel goede 7. Zo ook tandenborstels, zeep, horloges (alles afkomstig van roverij bij binnenkomst in het kamp). Een werkelijk goed horloge bracht ongeveer honderd sigaretten op.

[...]

Dit extra nummer was 175. Waarom ze dit kregen is me onbekend. In het lager waren ook vrouwen. Deze waren ondergebracht in de "PUFF". Dit was het kamp bordeel, dat slechts bezocht mocht worden door Duitsers, die hier veelvuldig gebruik van maakten. De vrouwen in de Puff waren asocialen, die ook voor hun gevangenneming dezelfde broodwinning hadden in Berlijn of Hamburg, ze werden betaald met kleren, eten of sigaretten, want hun voeding etc. was dezelfde als die van de andere gevangenen.

Met onderlinge conversatie in het kamp moest men voorzichtig zijn. Zoals overal gebruikelijk had de SS ook hier haar spionnen tussen gevangenen geplaatst. In het algemeen waren die echter bekend en konden niet veel bereiken.

Denen en Noren

Een benijdenswaardige positie in het kamp hadden de Denen en Noren. Zij ontvingen regelmatig pakketten van het Rode Kruis, waarvan de inhoud verbijsterend was. Alleen van de pakketten konden ze leven en goed. Allen zagen er welvarend uit en waren goed gekleed en stevige duffels. Ze hadden alles wat nodig was en de laatste tijd was hun positie een zeer voorrechte. Zij behoefden niet meer te werken,

mochten bij het luchtalarm in de schuilkelders, doch behoefden dit niet, waren vrij van appels, hadden een eigen revier etc. Waarom de Duitsers hen met zoveel onderscheiding behandelden hebben we nooit gehoord. Toen in april de Engelse troepen Neuengamme naderden werden alle Denen en Noren afgehaald door auto's van het Zweedse Rode Kruis en naar Zweden gebracht, waar ze geïnterneerd zouden worden. Voorwaar een benijdenswaardige positie als u hoort hoe het de andere Häftlingen vergaan is. Want ook die werden alle afgevoerd. Begonnen werd met diegenen die het langs in het lager waren en dus geacht werden op de hoogte te zijn van de ergste wantoestanden, zoals die waren in de eerste jaren van het bestaan van het kamp. Van vele betrouwbare vrienden hoorde ik vele verhalen hieromtrent.

Het spritzen

Zo bijvoorbeeld het beruchte "spritzen" in het ziekenhuis. Wanneer iemand het geluk had in het ziekenhuis te worden opgenomen en, zoals meestal, zijn gezondheidstoestand dusdanig achteruitging, dat genezing langere tijd zou duren, was het makkelijker zo iemand op te ruimen. 's Morgens verscheen dan een SS-arts, die de lijst van de zieken vroeg en de bedden controleerde. Wie in aanmerking kwam om gedood te worden, kreeg een kruis achter zijn naam en deze patiënten kregen een injectie met benzine of phenel in het hart, waarop de dood onmiddellijk volgde. Honderden stierven op deze wijze in Neuengamme. Toen het kamp geopend werd, bestond er niets met uitzondering van een houten barak. Het thans bestaande complex is geheel gebouwd door gevangenen en ook dit kostte duizenden het leven. In de drassige grond werd gewerkt, terwijl men tot de knieën in het water stond en onder alle weersomstandigheden. Met natte kleren ging men 's avonds naar huis en dit moest aan het lichaam drogen, want reserve had men niet. Gevolgen: longontsteking en crematorium. Vooral het grote kanaal wat hier gegraven is, heeft duizenden het leven gekost.

De Spaldingstrasse

In het buiten-commando was het vaak nog slechter. Ik was tandarts in het revier in Neuengamme en ging wekelijks naar Hamburg ter behandeling van de gevangenen in de Spaldingstrasse, een commando van ongeveer 2000 man. Hier was het al zeer slecht. Een groep hier werd gebruikt als Sprengcommando en had tot taak niet-ontplofte Engelse bommen in de stad op te ruimen. Een Joegoslavische officier, die hier ook bij ingedeeld was, vertelde mij, dat hierbij ongeveer 70 gevangenen de dood vonden. In Hamburg zelfs 24 in drie dagen.

In de Spaldingstrasse was het 's morgens om kwart over vier, half vijf opstaan. Dan werd een ontbijt verstrekt, bestaand uit 1 snee brood en daarna langdurig appel op de binnenplaats. Ongeveer half zeven, zeven uur konden de commando's uitrukken naar hun werk in de stad, meestal kregen ze hun middagmaal, zonder uitzondering watersoep met Steckruben of kool. 's Avonds om half acht was er prompt luchtalarm en gingen we in de schuilkelders tot tien uur. Dit geschiedde met de grootste regelmaat en het was een ongekend genot als er eens geen luchtalarm was, maar dit was een uitzondering. Daarna, om tien uur begon het appel. Dit betekende ongeveer twee uur staan, tot het de Rapportführer, de SS Rotten- [...]

buitenkamp Hamburg-Hammerbrook

Gedurende dit appel een aantal gevangenen een dusdanig aantal trappen en schoppen toegediend (ik zag dit vaak persoonlijk), dat het een wonder was, als zij het er levend afbrachten. De commandant Weber was even slecht doch hij liet het mishandelen meestal aan Vikkers over. Na het appel werd het avondbrood uitgereikt en om half een kon men gaan slapen tot hoogstens half vijf. De gevolgen van deze leefwijze bleven niet uit. Het gehele lager was "Muzelman" en werd langzaam maar zeker ausgerottet, ook weer zonder dat dit veel bloed kostte.

Het einde van Neuengamme

Nu volgt het einde van kamp Neuengamme en een groot deel van zijn bewoners. De SS was niet voornemens het kamp met zijn bewoners aan de Engelsen over te laten en begon 17 april met de ontruiming. Verscheidene dagen achtereenvolgens gingen grote groepen en goederenwagens van Neuengamme naar Lübeck. De groep waar ik mee reisde, deed over dit traject van ongeveer 100 kilometer achtenveertig uur. Voedsel werd niet gegeven en evenmin in Lübeck verstrekt, waar we twee dagen in de trein bleven wachten. Dan werden we overgebracht op de "Athen", een vrachtboot van ongeveer 6000 ton die ons verder in zee bracht naar de "Cap Arcona" een passagiersschip van de Hamburg-Süd-Amerika lijn van 27000 ton. De Athen voer diverse malen heen en weer tussen Lübeck en Cap Arcona om alle gevangenen over te brengen. Tenslotte was de Cap Arcona vol en werd ook de Thielbek (Ongeveer 6000 ton en daarna de Athen zelf ook volgestopt met gevangenen. De Cap Arcona bergde er ongeveer 6 a 7000 (naar schatting). De ligging op deze schepen was vreselijk. Men sliep op de ijzeren platen in de ruimen, dekens waren er veel te weinig. De luiken van de ruimen moesten blijven openstaan voor de ventilatie en voor de verlichting, met als gevolg koude. In elk ruim was een hoek gereserveerd voor de zieken, die hier op en over elkaar heen lagen. Alleen de Cap Arcona had een apart revier. Voor de mensen in de ruimen had men een paar tonnen in het ruim gezet, die als wc

dienst deden. In de omgeving hiervan was het onbeschrijfelijk smerig. De ruimen stonken zo verschrikkelijk, dat als men er in afdaalde werkelijk braakneigingen ontstonden. Het voedsel was ongeveer de helft van wat we in het lager kregen, dus u kunt begrijpen, hoe we er allen aan toe waren. Tientallen stierven in de dagen dat we op de schepen waren. De doden werden aan een touw gebonden aan armen, benen of hals, of waar dat het beste uit kwam en dan uit het ruim gehesen en boven aan dek neergelegd. Hier bleven ze liggen tot het de moeite waard was opruiming te houden en dan werden ze overboord gesmeten, natuurlijk zonder enige pieteit. Op een ogenblik zag ik op Cap Arcona een stapel van ongeveer 60 a 70 lijken liggen.

De beschietingen

De schepen waren niet uitgerust met Rode Kruis emblemen, hadden de oorlogsvlag in top en waren bewapend met "Flak". De drie genoemde schepen lagen enkele honderden meters van elkaar en ongeveer 4 a 5 km uit de kust ter hoogte van Neustadt. Wanneer een Engels vliegtuig naderde of passeerde werd dit prompt beschoten en met angst en beven vroegen we ons af, hoe lang dit goed zou gaan. Het ging inderdaad spoedig verkeerd. Op een nacht werden we opgeschrikt door een paar geweldige explosies toen twee duikboten, die vlakbij de schepen ligplaats gekozen hadden in de lucht vlogen. De stukken vlogen tegen de scheepswand en over het dek, doch ernstige gevolgen bleven uit. Of hier sprake van was van opzet dan wel van een ongeluk zullen we in het midden laten. Op drie mei ging de Athen, die tegen de Cap Arcona lag naar Neustadt om enkele duizenden gevangenen uit het kamp Stuthof op te halen en met tweeduizend die ze al aan boord had over te brengen naar Denemarken. Ze was hoogstens een half uur vertrokken toen de Arcona en de Thielbek gebombardeerd werden en in minder dan geen tijd in lichterlaaie stonden. In totaal werden van deze schepen tussen de drie en vierhonderd gered. De rest in de ruimen gestikt in de rook, verbrand of verdronken. De mensen vochten om reddingsgordels, doch het heeft

foto in Neuengamme op de appelplaats na de bevrijding. V.l.n.r. Han Lokker, dr. Berenklaauw van het Engelse leger, dr. Bokelmann

geen zin deze taferelen hier te beschrijven. De SS had natuurlijk voorrang bij de boten en heeft hier een dankbaar gebruik van gemaakt, terwijl de revolvers dienst deden om anderen uit de omgeving te houden. Intussen arriveerde de Athen in Neustadt, waar het vuur geopend werd op de vliegtuigen, die nog steeds [...]

Landzijde beschoten werd. Niemand had enig idee door wie dit geschiedde. De granaatscherven vlogen over het dek en maakten enige gewonden. In paniek, die hierbij zelfs onder de SS ontstond, werden de gewonden aan land gebracht en toen die van het schip af waren was het hek van de dam en stormde alles naar de scheepstrap om vaste grond onder de voeten te krijgen. In minder dan geen tijd was het merendeel aan wal en hier beleefden ze de grootste sensatie, die men zich kan indenken, want op hetzelfde moment reden Engelse tanks het havenemplacement op en was de bevrijding van de rest van de gevangenen van Neuengamme, ruim 2000, een feit geworden. Later bleek dat de beschieting van de Athen geschiedde door naderende Engelse tanks, als antwoord op het beschieten van de Engelse vliegtuigen van de Athen.

AGENDA

19 april

Herdenking Kamp Amersfoort

Plaats: Nationaal Monument Kamp Amersfoort

Tijd: van 12:00 tot ca. 15:00 uur

Info: www.kampamersfoort.nl

29 april

Herdenking Kamp Sandbostel

Plaats: Gedenkstätte Sandbostel

Tijd: van 16:00 tot ca. 20:00 uur

Info: www.stiftung-lager-sandbostel.de

1 en 2 mei

Forum “Zukunft der Erinnerung”

Plaats: KZ-Gedenkstätte Neuengamme

Info: www.kz-gedenkstaette-neuengamme.de

3 mei

Herdenking KZ-Neuengamme

Plaats: KZ-Gedenkstätte Neuengamme

Tijd: van 17:00 tot 19:00 uur

Info: www.kz-gedenkstaette-neuengamme.de

3 mei

Herdenking ramp in de Lubecker Bocht

Plaats: Cap-Arcona-Ehrenmal, Neustadt/Pelzerhaken

Tijd: van 17:00 tot 19:00 uur

Info: www.kz-gedenkstaette-neuengamme.de

Het Neuengamme Bulletin verschijnt twee maal per jaar, eind maart en eind september. Het richt zich tot iedereen die zich bij de gebeurtenissen in het concentratiekamp Neuengamme of de nasleep ervan betrokken voelt.

Het Bulletin bevat op de eerste plaats informatie door het bestuur van de Stichting Vriendenkring Neuengamme. Daarnaast staat het iedereen vrij om een bijdrage te leveren aan het bulletin. Artikelen kunnen informerend en/of opinie vormend zijn of kunnen persoonlijke ervaringen bevatten. Ook oproepen voor informatie kunnen worden geplaatst. Overleg met de redactie hierover is natuurlijk altijd mogelijk. De redactie behoudt zich het recht voor om kleine wijzigingen in de tekst van de ingezonden artikelen aan te brengen. Wijzigingen van enige omvang of inhoud zullen, indien deze naar het oordeel van de redactie noodzakelijk zijn, altijd in overleg met de auteur worden aangebracht.

Overname van artikelen of delen daarvan is toegestaan, mits voorzien van bronvermelding. Het Neuengamme Bulletin wordt uitgegeven onder verantwoordelijkheid van de Stichting Vriendenkring Neuengamme. Voor gesigneerde bijdragen zijn de desbetreffende auteurs verantwoordelijk.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van foto's te achterhalen. Als u meent rechten te ontfangen aan het gebruikte materiaal voor dit bulletin zonder dat daarvoor autorisatie is verleend, of u heeft opmerkingen over, of bezwaren tegen het gebruik van bepaalde teksten, namen, foto's, tekeningen of beeldmerken, wilt u dan contact opnemen met de redactie.

Artikelen dienen per brief of per e-mail naar de redactie gezonden te worden. Tenzij anders vermeld berusten de rechten van het fotowerk bij de maker.

Sluitingsdatum kopij

1 maand voor de verschijningsdatum.

Verschijningsdatum volgende nummer

Eind september 2018

*Ik heb mijn eigen vader nooit gekend,
hij is in vierenveertig meegenomen.
In Neuengamme is hij omgekomen
en zoekgeraakt: geen graf, geen monument.
Een foto heb ik. Geen herinneringen.
Een groepje mannen, niemand spreekt een woord.
Vandaag loop ik de tocht door Amersfoort,
dezelfde weg die deze vaders gingen.
Een stukje van mijzelf wordt uitvergroot,
alsof een oude foto en de dood
gevangen lijken in eenzelfde kader.
'Die man daar, met die pet, dat is je vader.'
Nu loop ik met hem op, als reisgenoot
en kom ik hem met elke voetstap nader.*

Rikkert Zuiderveld